

Narodopisna razstava češko-slovanska v Pragi l. 1895.

Napisal dr. M. Murko.

I. Zgodovina razstave.

leta 1891. proslavil se je češki narod z deželno razstavo svojega kraljestva. Bila je velikanska, poučna in lepa.¹⁾ To pa še ni bilo vse, kar je delalo čast večini vsega češkega naroda. Razstava se je namreč zvala jubilejna, kar je spominjalo na prvo industrijalno razstavo na evropskem kopnem, prirejeno o priliki kronanja Leopolda I. za češkega kralja. To slavo pa so nehoté še povečali češki Nemci, ki se iz narodnopolitičnih razlogov niso hoteli razstave udeležiti ter dali Čehom priliko, da so se sami pokazali svetu sijajno.

Po komaj štirih letih so bili isti razstavni prostori zopet napolnjeni, in ves narod češki, ne samo iz kraljestva, priredil je sebi in vsemu omikanemu svetu novo razstavo, ki je zopet prva svoje vrste. V dobi, ki prinaša leto za letom toliko razstav po celem svetu, zdi se nam čudno, da je mogel jeden iz slovanskih narodov, in sicer iz manjših, ki še niti ni popolnoma svoj gospodar, na tem polju kaj novega stvariti. In vendar so Čehi zaslužili to slavo svojemu in sploh slovanskemu imenu! Kako je kaj takega mogoče? vprašal bo pač marsikdo.

Novodobni »narodopis« ima svoj začetek že v preteklem stoletju. Prenapeto češčenje omike in razuma vzbudilo je reakcijo, kateri je bil glavni propovednik J. J. Rousseau, ki je klical: Vrnimo se zopet k naravi! Ljudje so se začeli za-

¹⁾ Gl. moje „Misli s češke razstave“ v „Lj. Zvonu“ l. 1892, št. 1. in 2.

nimati za svoje nižje brate in posebno za razne »divjake«. Po tem potu so prišle tudi prve slovanske narodne pesmi v beli svet, najbolj po Herderju in Goetheju. Še bolj pa so to gibanje razširili in povečali nasledki francoske revolucije, posebno pa boj proti svetovni vladi Napoleonovi. Takrat je vsak narod iskal zaslombe v svoji individualnosti in preteklosti. Najbolj so razvijali nemški romantiki nauk, da ima vsak narod ne samo svoj jezik, ampak tudi svoje popolnoma izvirno pesništvo, svojo staro-vero, svoje samobitno pravo, svoje samobitne šege in navade, kar si je vse sam stvaril s svojim »narodnim duhom«. Slovani smo se najbolj vsled tega gibanja prerodili in napredovali ogromno. Nekatera slovanska plemena, ki so bila v višjih slojih že popolnoma potujčena, zajemala so vse svoje moči iz »prostega naroda« ali iz »ljudstva«, vendar tudi večja in samostalna plemena je oživiljal in prerajal pogled v dušo svojega naroda. Vsled tega je imelo za Slovane zbiranje jezikovnih spomenikov v pismu in živem govoru, narodnih pesmi, pravljic, pregovorov i. t. d. posebno važnost, in slovanska narodopisna književnost, posebno pa gradivo za njo je neizmerno naraslo in se v tem duhu razširja do naših dni. Brez vseh okolnosti se lahko reče, da imajo vsi Slovani o svojem ljudstvu več narodopisnega gradiva, nego katerikoli evropski narod, škandinavske morebiti izvemši. Znanstveno obdelano in za občni narodopis porabljeno to gradivo pač ni tako, kakor bi zaslužilo.

Zahodnoevropskim narodom takega narodopisa ni bilo posebno treba, in vsled tega tudi ni imel za nje tako velikega pomena. Tam so svoje ljudstvo, še bolj pa tuja, navadno študirali le učenjaki. V narodopisnih muzejih po Evropi nahajali so se do najnovejše dobe navadno skoro samo predmeti raznih zamorskih narodov. Le polagoma se je znova širilo tudi zanimanje za svoje narode, ali v poslednjih desetletjih je naenkrat neizmerno naraslo. Novodobna kultura niveluje namreč vse narodne svojine, in zaradi tega se čuti povsod potreba, naj se ohranijo spomini na vse dosedanje narodovo življenje v raznih predmetih, ki so ž njim v zvezi, ali pa vsaj v pismu. Odtod izvira množica narodopisnih časopisov in knjig pri romanskih in germanskih narodih. Vendar to ni več stara romantiška navdušenost za »narodne svetinje«, ampak novejši narodopis stoji tudi pod vplivom velikega napredka naravoznanstva. Sedaj nas zanima ves človek in ves narod, ne samo duševne lastnosti, ampak tudi telesne, in ne veruje se več v popolnoma samobitno kulturo kateregakoli naroda, v popolno izvirnost in osebnost njegovega mišljenja in čutenja, ki se izraža v njegovih verovanjih, šegah in navadah, v pesmih,

pravljalih in pregovorih. Mi danes vemo, kako so plodi človeškega uma ravno tako kakor razni tovari romali od naroda do naroda in povsod zapustili svoje sledove, in ravno tako jasno je dokazana resnica, da je človeški duh povsod enak in da si v podobnih razmerah povsod stvarja jednake predstave. Marsikatera prazna vera, šega in navada je pri nas že precej obledela, ne vemo, kaj pomeni, ali bo nam takoj razumljiva, ako jo poiščemo pri nas in pri sorodnikih v starših časih, ko jo n. pr. preganjajo cerkveni zbori ali duhovni pisatelji, še bolj jasna pa nam bo, ako jo najdemo pri popolnoma nesorodnih narodih celó v Afriki in Avstraliji, ki so se ohranili na prvih stopnjah človeškega razvitka. Te nazore, pred katerimi so se s početka prekriževali narodnjaški in učnjaški romantiki ter celo primerjajoči jezikoslovci, ki nikakor niso mogli dopuščati primerjanja »plemenitih« indoevropskih narodov z avstralskimi divjaki, so najbolj stvarili in razširili Angleži (Lubbock, Tylor, med Nemci Bastian), in po njih je pomlajena in razširjena stara znanost, ki se v prvi vrsti zanima za nižje ljudstvo, dobila celo novo ime »folklore« (= volkslehre, v nemščini volkskunde), tako da se danes na vseh jezikih govori o folkloristiki. V našem jeziku bi temu odgovarjala beseda *ljudopis* (kakor češki *lidopis*) ali *ljudoznanstvo*, kar ni neutemeljena novotarija, kajti besedi *ljudstvo* in *ljudski* se pri nas še rabita.

Med Čehi in Slovaki so nabirali narodopisno gradivo njih prvi buditelji, učenjaki in pisatelji, ki so tudi na nas južne Slované vplivali. Čelakovský je pokazal svetu češke in druge slovanske narodne pesmi in pregovore ter dramil brate ob Dravi in Savi, naj se tudi oglasé s svojimi zakladi; njegove »Národní písně slovanské« (1822, 1825, 1827) in Šafařík-Kollárjeve narodne pesmi ogrskih Slovákov (1823, 1827), pomnožene v Kollárjevih »Zpíevankah« (1834, 1835), spodbujale so naše in druge jugoslovanske rojake; z Erbenom, najboljšim zbirateljem češkega narodnega blaga, bil je Stanko Vraz v najožji zvezi. V Češkem muzeju, osnovanem l. 1818. po primeru graškega Joaneja, in v »Časopisu Českého Museum« (od leta 1827.) našle so domovinske in rodoljubne težnje svoje središče. V znanstvenih delih o sedanjosti in preteklosti češkega naroda nahajamo povsod v duhu časa romantiške pojme, ki so zapustili svoje sledove tudi v javnem življenju. Kaj je narodno pesništvo koristilo pesnikom pri vseh Slovanih in tudi pri Čehih, vemo vsi dobro. Da je pa Čehom stvarila narodna umetnost tudi velike glasbene mojstre, kakor Smetano in Dvořáka, je svet šele v naših dneh izvedel. A med Čehi so se gojile že dolgo jednake težnje, naj bo vsa narodna umetnost vzor sedanjim umetnikom. V

tem duhu je vplivala na umetnike in občinstvo največ »Umělecká Beseda« v Pragi. Med slikarji je posebno Jožef Manes vedno opominjal, da se je treba od naroda učiti, posebno z ozirom na motive in ornamente, in je s tem namenom večkrat potoval po Češkem in Moravskem. S svojim delovanjem je probujal tudi narodopisce in rodoljube, ki so se začeli zanimati za vse narodno življenje. Tako vemo n. pr., da je Manes na Moravskem vplival na vso rodbino Wanklovo, ki ima za tamošnji narodopis največje zasluge.

V novejšem času se je narodopisno gibanje začelo znova posebno na Moravskem, kjer je v prvi dobi zbiral Sušil narodne pesni. Tu se je posebno med bogatimi Hana ki, med Vala hi — v njih je pač iskati s Slovani pomešane ostanke nekdanjih planinskih rumunskih pastirjev, ki so s svojimi čredami celo v te kraje došli — in med Slovaki, katere po pravem deli od njih bratov na Ogrskem le deželna meja in kulturna zveza s češkim plemenom, ohranilo mnogo starega, bolj izvirnega in zares lepega v narodnem življenju, v nošah, v šegah, stavbah itd. Na te posebnosti so Moravani in njih posamezna plemena jako ponosni. Da jih odkrijejo in pokažejo svojim »manje slovanskim« bratom na Češkem, osnovali so l. 1883. pod vodstvom prof. Havelke in dr. Wankla »Vlastenecký musejní spolek« v Olomucu, ki je začel izdajati svoj »Časopis«, v katerem je spodbujal rojake, naj zbirajo razne zgodovinske in sedanje predmete iz ljudskega življenja, posebno pa vzorce narodnega šivanja, pletenja in vezanja. Mnogo so posebno na poslednjem polju delovale in še delujejo Wanklove hčere in druge ženske, ki imajo razen Olomuca še v brnski »Vesni« svoje središče. Najbolje pa je narodna narečja in ves narodni život opisal šolski svetnik Fr. Bartoš v Brnu, danes gotovo najboljši slovanski etnograf, katerega dela je že peterburška akademija znanosti počastila s svojim darilom. Iz Olomuca se je izdalo tudi geslo, da je treba ne samo umetniška dela narodova, ampak tudi vse njegovo staro in častitljivo življenje hraniti in na novo prebujati, ako se je že izgubilo. To se je učilo z besedo in peresom, nazadnje pa tudi v dejanjih na narodopisnih razstavah. Prva je bila l. 1887. v Némčicah pri Prostějovu, in skoro so ji sledile i druge. Razstavljali se niso samo predmeti, ampak ljudstvo samo je predstavljalo tudi svoje slavnosti, obrede, šege in navade. Moravane so pa takoj posnemali ogrski Slovaki, ki so v tem zanimanju za narodopis v starem romantiškem duhu iskali tolažbe in zaslombe za svojo tlačeno narodnost. Tudi tukaj so se jako udeleževale ženske tega gibanja, in njih društvo »Živena« priredilo je leta 1887. prvo razstavo »slovenských vyšivok«

v Turčanskem sv. Martinu, v malem mestecu, ki je narodnostno središče ogrskih Slovakov.

Na Češkem je bolj iz praktičnih namenov vzbudila tako gibanje že leta 1877. gospa znanega zaslužnega narodnjaka Jos. Náprstka, ki se je obogačen z ameriški skušnjami in denarjem trudil, da povzdigne med svojimi rojaki narodno industrijo in obrt, zaradi česar jim je zbiral v svojem »Prámyslovem museju« dobro vzore. Umetna narodna vezila in pletila so imela torej tudi to nalogo, in njih zbiranje je našlo naslednike po vsem Češkem. Že l. 1879. priredil je v Pragi prof. Studnička razstavo češko-moravskih noš, »Umělecká Beseda« pa je izdala l. 1880. proglas, naj se čuvajo tudi stare stavbe. Od te dobe se za-nje jako zanimajo arhitekti in slikarji.

Tako se je zanimanje za narodopis v precej obsežnem pojmu širilo že pred jubilejno deželno razstavo leta 1891. Kakor na drugih, je bila tudi tukaj kakor nekaka pritiklina »česká chalupa«. Po študijah profesorjev Jiráska in Koule ter akad. slikarja J. Prouska stvaril je arhitekt A. Wiehl neko idealno severnovzhodnočeško kmetiško hišo. V tej se je pomestilo staro lepo rezano pohištvo s slikami, domača posoda, narodno pecivo, nekaj noš, predstavljenih na figurinah, posebno mnogo pa narodnih našivkov (vezil in pletil) na raznih oblačilih. Mnogo takega gradiva je bilo tudi na galeriji glavne razstavne palače. In glej! Poleg glavne palače z deli češke industrije ni bilo drugega mesta, kjer bi se rojilo toliko ljudi in kamor bi se obiskovavci nekolikrat vračali, kakor v češki halupi. Češka inteligencija je nekako pobožno gledala hišo, v kakršnih so se narodili mnogi buditelji češkega naroda in predniki marsikaterega sedanjega meščana, ljudstvo samo pa je bilo nekako iznenadeno, ko je videlo sebe na razstavi. Vsega, kar je bilo tu zbranega, seveda ni v vsaki hiši, posebno pa tako lepega in starinskega ne, in to je seveda vzbujalo še posebno pozornost. Večkrat pa so si ljudje tudi govorili: Vidiš, tega pa vendar nimajo, takih reči je pri nas še več in še lepših, one pa so drugačne. Temu se je začudil tudi nam Slovencem dobro znani ravnatelj narodnega gledišča, F. A. Šubert, in opazoval je skoro vsak dan obiskovavce češke hiše. In tako se mu je rodila misel: kaj pa bi bilo, ako bi mi zbrali take predmete iz vseh čeških dežel in med ogrskimi Slovaki, razen hiš, našivkov, obleke in posode ves antropologični, jezikoslovni, sociologični, glasbeni in sploh umetniški materijal, skratka, ne dala bi se stvariti velika narodopisna razstava, ki bi kazala češki narod na koncu 19. stoletja?

Ne vem, je li gosp. ravnatelj Šubert teoretično zasledoval moderno folkloristično gibanje, ali zdi se mi, da je

kot jasna glava precej sam pogodil pravo, kar se morebiti mnogim učenjakom ne bi posrečilo. Iz člankov, katere je spisal v »Osvěti« o razstavnih pripravah, vidim, da je bil ne samo v začetku, ampak tudi pozneje duša vsemu podjetju kot glavni polномоčnik odborov in njegov podpredsednik. Po dolгих in raznovrstnih bojih je nazadnje obveljala v glavnih rečeh vendar njegova heseda. Gotovo je kot ravnatelj češke drame in opere ter kot dramatiški pisatelj pridno študiral svoj narod, tako da je lahko povsod dajal dobre svete, saj je celó ustanavljal merilo hišnim modelom. Mnogo mu je seveda pomagal njegov položaj v pisateljskem in umetniškem svetu, znana so mu bila pota k višjim gospodom ter k avtonomnim in državnim uradom, z ljudmi pa dober glediščni ravnatelj seveda zna ravnati in jih organizovati. Na delo pa so ga nagibali razni nameni. Prvi je seveda bil, naj se porabita sijajni uspeh jubilejne razstave in občna narodna navdušenost za novo razstavo, ki bi vzbujala narodno samozavest ter širila slavo in moč češkega naroda doma in na tujem. Mali narodi branijo se najboljše s tem, da se svoje individualnosti kakor največ zavedajo. Razstava pa naj bi zapustila tudi viden spomenik: češki narodopisni muzej, za katerega bi se dalo pridobiti mnogo razstavnih predmetov. Pri tem je imel na misli vzorni ljudopisni nordiški muzej v Stockholmu in muzej grofov Dzieduszyckich v Lvovu, v katerem je zbranih tudi mnogo ljudopisnih predmetov. In tretjič: v dobi politične razdraženosti in razcepljenosti češkega naroda naj si poiščejo njega sinovi tolažbo in mir v skupnem delu za ves narod.

Ravnatelj Šubert je napisal program take razstave in ga v 300 izvodih razposlal pisateljem, umetnikom, delavcem na narodopisnem polju, poslancem, časnikom in važnejšim društvom. Od vseh strani so prihajali pritrjevalni in navdušeni odgovori. Razni vplivni in izkušeni možje so obetali svoje sodelovanje, kajti obče se je čutilo, da je jubilejna razstava vendar-le predstavljala samo gospodarstvo, industrijo in obrt kraljestva češkega, premalo pa ves češki narod, njegovo slavno minulosť in duševno življenje. Posebno važne pa so bile mlade moči, ki so upoznale novo folkloristiko. Ravno kar sta se vrnili iz svojih študij po evropskih stolicah dr. Č. Zíbrt in dr. L. Niederle in sta začela priprave za izdavanje časopisa »Český Lid«. To Šubertu prej ni bilo znano, njima pa ne, kaj namerava gosp. Šubert. Tu imamo lep primer, kako lahko v isti dobi razni ljudje in z raznih stališč prihajajo do istih rezultatov, ki so v duhu časa.

Ali še nekaj je treba omeniti. Tudi narodopis v novem naravoznanskem in kulturnozgodovinskem zmislu lahko dovolj

služi narodnemu ponosu in narodni odgoji v korist lepše bodočnosti, tembolj ker se ne navdušuje slepo za vse, kar se nam zdi narodno, ampak nas uči resnice, ki je vendar povsod ne samo smoter znanosti, ampak tudi najboljši temelj vsakemu početju. Kaj nam dé, ako izvemo, da nam marsičesa ni stvaril mitičen »slovanski duh«? Vsa novodobna kultura je večstoletno delo vseh narodov, in vpraša se le, koliko je kdo ima, kaj je kdo v njo prinesel in kako je ono, kar je od drugih sprejel, ipak po svoje preuredil. V tem oziru ima pa vsak narod svoj značaj, poleg telesnih posebnosti tudi svoje duševne, ki so odvisne od njegovih zemljepisnih, verskih in zgodovinskih razmer. Neizmerno zanimivo je, da so si med Slovani tudi danes Poljaki najprej osvojili sodobno folkloristiko, ali vsaj osnovali prvi popolnoma narodopisu posvečeni časopis »Wisła« (l. 1887.) pod vodstvom Jana Karłowicza v Varšavi. V začetku stoletja po izgubi svoje »Ojczyzne« bili so Poljaki najbolj pripravljeni za stvarjenje romantiškega slovanskega duha proti germanskemu, danes pa živi večina poljskega naroda v nenormalnih razmerah in se je po takem hitro lotila novega sredstva, s katerim lahko kaže svojo narodnost. Za »Wisło« je prišlo skoro (l. 1889.) na svetlo »Etnografičeskoe Obozrénie« v Moskvi, katerega urednik J. Jančuk, Malorus iz kraljestva Poljskega, je sam pisal tudi v »Wisło«. Po primeru teh izvrstno uredovanih časopisov je bil osnovan (leta 1891.) zbornik »Český Lid«, posvečen študiju češkega ljudstva na Češkem, Moravskem, Sleškem in Slovaškem. Uredništvo antropologičnega in arheologičnega oddelka je prevzel dr. Lubor Niederle, ki je znan kot pisatelj izvrstne knjige o antropologiji, kulturnohistoričnega in etnografičnega oddelka pa dr. Čeněk Zíbrt, ki se je že proslavil kot pisatelj večjih in manjših študij iz svojega predmeta. Neizmerno marljivega predhodnika in sovrstnika ima Zíbrt v prof. Winterju. Časopis je hitro združil mnogo izvrstnih sodelavcev po vseh čeških krajih.

Po takem so bila tla češki narodopisni razstavi tudi v znanstvenem oziru temeljito pripravljena. Resnobna znanost in narodna navdušenost sta si podali roke; ali tega še ni bilo dovolj, da se stvari tako ogromno delo, kateremu doslej ni bilo primera. Treba je tudi tako kulturnega, trudoljubivega in zavednega naroda, kakor je češki. »Narodopisno gibanje« se je razširilo nazadnje med ves narod. Od l. 1891. do letošnje spomladi je bilo v čeških deželah 175 (ako se doštejejo prejšnje, bilo je vseh okoli 200) razstav in razstavic, na katere so prihajali zastopniki glavnega odbora in provincijalnih odborov, da se pogovarjajo in določujejo,

kaj in kako je treba zbirati; večjih narodopisnih shodov je bilo 13, predavanj o narodopisnih rečeh po mestih in vaseh je bilo na tisoče, saj so jih samo dijaki imeli okoli 1400; sej in sejic raznih odborov seveda še več, pri čemer je še treba opomniti, da so Čehi o takih prilikah mnogobesedni govorniki. Razstava jim je torej jemala neizmerno mnogo časa in moči. Sam praški izvrševalni odbor je imel do razstave 200 sej, ali poleg njega je delovalo tam še 33 pododborov in odsekov. Poseben »Vestnik« je od l. 1893. vsakih 14 dni poročal o pripravah, poučeval in budil sodelavce na deželi. Seveda je tudi med Čehi ogromno razvito časnikarstvo podpiralo priprave, in celó v lističih po deželi so se nahajale vedno se ponavljajoče kratice: NVČ (národopisná výstava českoslovanská), NMČ (muzej) in NSČ (společnost = društvo). Za svojo narodopisno razstavo je sodeloval nazadnje ves narod, dobro poučen in izvrstno veden. Vsled tega je tudi bilo mogoče pokazati svetu ves narod češki in slovaški, in tako se je priredila razstava, kakršne še dosedaj ni bilo. Svetovne in deželne razstave so imele sicer že tudi narodopisne oddelke, ali povsod so se kazali le odlomki narodnega bitja, tako tudi na etnografični razstavi v Moskvi l. 1867. Vendar niti starejše romantiške niti novejše folkloristiške ideje se niso rodile na čeških tleh, ali v živo obliko, v celotno sliko so jih prestvarili najprej Čehi, in sicer tako velikansko, vkusno in krasno, da bo drugim narodom težko jih doseči, ker za tako bolj idealno delo ne zadostujejo stotisočne subvencije, ampak za to je tudi treba marljivih in spretnih delavcev, ki ne iščejo denarnih koristi, in pa naroda, ki ni samo za svojo narodnost, ampak tudi za resno in težavno delo navdušen.

Preveč prostora bi bilo treba, ako bi hotel podrobno poročati o pripravah, dasi bi to za Slovence in druge Slované bilo bolj koristno, nego opisovanje razstave same, kajti ne vem, so li celó oni rojaki, ki so razstavo videli, zadosti premišljevali, koliko človeških moči, časa in truda je bilo za-njo treba. Omenim naj torej še le važnejše reči.

Mnogo pogovorov in preprirov je bilo o vprašanju, kaj se naj razstavi. Mlajši ljudopisci in sam ravnatelj Šubert so mislili več ali manj le na ljudstvo po vaseh, potem tudi na obrtnike in delavce po trgih in manjših mestih. Vendar kje so tukaj meje, posebno pri tako razvitem narodu, kakor je češki? In marsikaj, kar se še danes med ljudstvom hrani, prišlo je na kmete vendar iz mest in od visoke gospode, meščanski pisatelji, umetniki in učenjaki, ki so stvarili sedanjo češko kulturo, pa prihajajo v velikem številu iz kmetov in delavcev, ali pa so vsaj iz kmetiškega življenja zajemali

svoje snovi in oblike. Po takem so razni možje zahtevali, naj se program razširi na ves narod do najvišjih aristokratskih slojev in na vsa polja narodove delavnosti in omike. To bi po pravem zahtevalo novo občno razstavo in pri tem še razširjeno na vse češke dežele. Križali so se seveda tudi stari romantiški (v tem duhu je napisan posebno proglas Eliške Krasnohorske) in novi folkloristični pojmi. Vendar se je iz vsega tega stvarilo nazadnje nekaj srednjega in zares primernega: jedro razstavi je ostal ljudopis, ali dodani so bili kulturnozgodovinski oddelki od praveka do naših dni. Tu je bilo torej prostora dovolj za ves narod, ali nazadnje si plemstvo vendar ni postavilo svojega paviljona, in tudi socialnodemokratiški delavci so zakrivili, da delavski stan ni bil tako predstavljen; kakor se je nameravalo. Odstopili so, ker se jim ni moglo dovoliti, da precej rdeče nabarvajo statistiko dohodkov tovarnarjev in svojih plač.

Češka narodopisna razstava se je imela sploh boriti z velikimi ovirami. Zaslužni in za delo sposobni starejši in mlajši možje so opešali ali se pa odstranili, ker se niso ujemali z večkrat spremenjenim programom, ali niso hoteli ali pa niso mogli zastonj žrtvovati dragega časa, ali pa so izgubili vero v uspeh vsega podjetja. Res jim ni bilo lahko ostati vztrajnim. Razstava je bila najprej predložena za l. 1893., potem vsaj za l. 1894., ali ker je bil leta 1893. češki deželni zbor predčasno zaprt in ni mogel sklepati o podpori, morala se je preložiti na l. 1895. Najbolj so torej politične razmere zakrivile tako prelaganje in neko malodušnost, kar pa ni bilo slabo za dolge in težavne priprave. Kmalu po začetku pravega dela je bilo namreč proglašeno (13. sept. 1893) izjemno stanje za Prago in okolico. S tem je bilo omejeno pravo zborovanje, in glavni odbor je trepetal celó za svoj život, tako da si je takoj imenoval testamentarnega naslednika, katerega si je pa moral šele stvariti, da bi lahko na vsak slučaj njegovo delo dokončal. »Narodopisná společnost (društvo) českoslovanská« je bila sicer že l. 1891. ustanovljena, ali ni začela svojega delovanja, ker je bilo treba vseh moči za razstavo; vendar v tej zadregi si jo je odbor takoj prikrojil za vsako potrebo in jo za dobo razstave šele takrat zastavil, ko se je prepričal, da mu ipak ne preti nobena nevarnost. Vlada sicer ni rada videla priprav za novo razstavo, na kateri se je bala omladinskih in morebiti tudi drugih demonstracij, ali zabranjevala in naravnost ovirala jih tudi ni. Podpore pa, moralne in materijalne, letošnja razstava od vlade ni dobila nikake; ni ji pokroviteljstvoval namestnik grof Thun, kakor jubilejni, in država je odklonila svojo pod-

poro, akoravno je odborov memorandum poudarjal, da je razstava tudi dobra priprava za kako bodočo avstrijsko! Še število razstavnih sreček je bilo iz 500.000 skrčeno na 200.000. Razstava pa tudi zaradi tega ni bila po godu vplivnim krogom, ker je bila izključno češko narodno podjetje, pri katerem ni bilo mesta deželni dvojezičnosti. Ne bomo se torej čudili, da deželna zbornica moravski in sleški tudi nista dala nikake podpore, ali treba je omeniti, da jo je na Moravskem vsaj proračunski odbor predlagal. Na Slovaškem pa se za razstavo ni moglo niti javno agitirati, ker tam tiči v vsakem narodnem gibanju »panslavizem«; korporacije, društva in tudi posamezniki pa se je niso mogli udeležiti, da se ne pregreše proti celokupnosti ogrske države. S pomočjo domačinov je odbor tam večino predmetov nakupil, ali še izmed teh so bili nekateri pri odpošiljavi zaplenjeni. Odbor je moral biti še zaradi tega posebno previden, da ne dá ogrski vladi prilike za reklamacije pri avstrijski vladi, ki podjetju itak tudi ni bila naklonjena.

Podpora je torej prišla le od deželnega zbora kraljestva češkega, od stolice Prage, od narodnih уставov, mest in okrajev ter od požrtvovalnih posameznikov. Denarja pa je tudi bilo mnogo treba. Že l. 1893. so bili stroški preračunjeni na 550.000 gld., ali potem je bilo treba še precej odati za razne stavbe, in šele takrat, ko je razstava kazala že lep uspeh, se je odbor odločil tudi za novo fontano, tako da so stroški znašali okoli milijona gld. Treba je tudi pomisliti, da na taki razstavi večinoma razstavljavci ne plačujejo za odmerjene jim prostore in da tudi instalacijski in prevozni stroški večinoma spadajo na odbor.

Ker vlada ni bila razstavi prijazna, je tudi plemstvo ostalo pasivno. Nekoliko zaslugo ima ipak, da se ni protivilo deželni podpori (62.000 gld.), brez katere razstava ni bila mogoča, kajti to je bila tudi moralna podpora, in šele za deželnim zborom je sledila Praga (15.000 gld.) in za njo druga mesta. Pa ne samo z ozirom na vladu se plemstvo ni odločilo za sodelovanje, ampak tudi zaradi političnega nasprotstva, ki se je med njim in večino češkega naroda močno zaostriilo. Razdraženost nekaterih velikašev je šla celo tako daleč, da odboru niso hoteli prepustiti niti zanimivih, nedavno najdenih izkopin. Koliko je pa ostalo kulturnozgodovinskih, neizmerno važnih reči v čeških gradovih! Ni bilo težko tudi pokazati, kako je živel češki plemič, posebno manjši, v preteklih stoletjih, kar bi bilo posebno važno za starejšo dobo, ko je plemstvo bilo še popolnoma narodno. Pomislimo tudi, da si je ljudstvo marsikaj prisvojilo od svoje

gospode in je to le dalje ohranilo. Popolnost zgodovinske slike češkega naroda je od tega gotovo trpela.

Takim podjetjem, kakor narodopisni razstavi, je seveda treba tudi čislane in visokopostavljenega predsednika. Za take si Čehi, ki so sicer veliki demokrati, vedno radi zbirajo visokega plemiča. Ali takrat so tudi pri tem imeli svoje križe. Kakor poklican za to mesto je bil grof Jan Harrach, ki se šteje k najbolj narodnim aristokratom ter za narodna podjetja ne samo žrtvuje, ampak tudi umeje delati in dobro voditi. Bil je res izvoljen za predsednika glavnemu odboru, ali kmalu je to mesto odložil, kakor se mi zdi vendar le bolj zaradi tega, ker se kot čist romantik¹⁾ ni ujemal z mnogimi odborniki in ni bil zadovoljen, ako se ni zadosti oziralo na njegovo kompetencijo. Pri iskanju primerne kandidata morali so odborniki nazadnje seči po mladem in malo znanem, ali imeli so prav srečno roko. Dr. jur. Vladimír grof Lažanský ni bil samo za parado, ampak je sam jako marljivo delal, potoval in agitiral. Bil je tudi požrtvovalen in je dal češki razburjenosti, ko je moravski deželni zbor odklonil vsako podporo (budžetni odsek je vsaj 5000 gld. namesto 20.000 gld. predlagal), prvi duška z 2000 gld., tako da je zavržena podpora po njegovem zgledu bila v kratkem več kot nadomeščena. In še jedno dobro lastnost je imel: govori dobro tudi češki. Žalibog je treba to še tudi pri Čehih posebej poudarjati, saj je celó še predsednik jubilejne razstave imel težave s češčino. Grof Lažanský se je po takem lahko v odboru in med narodom popolnoma udomačil, in ni ga danes med Čehi bolj popularnega plemiča od njega.

Aristokrata pa nazadnje ni bilo na častnem mestu, kjer bi ga najbolj pričakovali. Čisto narodni značaj razstave se je kazal tudi v tem, da ji je protektor bil Č. Gregor, primator kraljevskega glavnega mesta Prage. Vendar med častnimi predsedniki nahajamo poleg državnega poslanca Adámka, ki je mnogo deloval za narodopis in razstavo, in etnografa Bartoša tudi grofa Harracha in državnega poslanca grofa Arnošta Sylva-Taroucca. Poslednjega ime pa ostane zvezano z razstavo in s češkim narodopisom sploh. Možje, ki so razstavo pripravljali, so takoj mislili, da ji mora biti jeden glavnih namenov osnove Narodopisnega muzeja, v katerega bi lahko takoj prešlo mnogo razstavnih predmetov. Za tega je seveda treba primernih prostorov,

¹⁾ N. pr. je blagi grof že zadnja leta žrtvoval precejšnjo svoto za delo, ki dokazuje, da so pirenejski Baski — Slovani. Temu iskanju starih Slovanov po vseh kotih še vedno ni konca! Iščimo in izučujmo rajši žive! Stokrat bolje bi n. pr. denar bil porabljen za kako delo o Slovakih.

dokler muzej ne dobi svoje strehe, česar pa ne bo mogoče skoro doseči. Odborniki so se spomnili, kako se je nekdanj Češki muzej pomeščeval v aristokratičnih palačah, in imeli so hitro dve palači na misli. V prvi vrsti jim je šlo za veličastno Nostičevo palačo na Prikopu, na najodličnejši in najdostojnejši ulici praški. Sedanja posestnika, grof Sylva-Taroueca in njegova žena, rojena grofica Nostic, ki živita navadno na svoji graščini, pokazala sta takoj, da razumeta nalogo plemstva med svojim narodom. Najlepši prostori, za katere se je še pred kratkim ponujalo bojda 20.000 gld. letne najemnine, so za deset let brezplačno prepuščeni Narodopisnemu muzeju. Tako je lahko razstavni odbor že imel seje v svojih prostorih, po razstavi pa je vse prostore, ki so bili že v začetku premajhni, takoj napolnil in popolnoma uredil, tako, da se je muzej mogel že 15. maja l. 1896. odpreti. Prekosil je druge muzeje tudi v bogastvu takih reči, ki se že dolgo zbirajo. Tako je n. pr. zbirka noš v njem samo po darilih večja nego v berlinskem »Museum für deutsche Volkstrachten« ali pa v moskovskem Rumjancovskem muzeju.

II. Razstavišče. Narodopisni oddelki.

Kaka pa je bila razstava sama? Težko je povedati, kaj je človek videl, še manj pa se to dá opisati in oceniti. Morem torej le v glavnih potezah ohraniti spomin na veliko delo bratskega nam naroda. Črez Vltavo in novi VII. okrog mesta Praškega se vozimo do Stromovke. Pri vhodu na razstavo vidimo vse kakor l. 1891. Na lepo razvedeni loki nas pozdravlja češki lev iz cvetlic, na njenem koncu še stoji spomenik najslavnejšega češkega kralja Jurija Poděbradskega, namenjen njegovemu rojstnemu mestu. Na levo in pravo so shranjene iste stavbe, pred nami pa stoji velikanska industrijalna palača, vzorno delo moderne tehnike, ki skoro izključno rabi železo in steklo. Na njenem stolpu se blišči na večer češka krona, pri vhodu pa vidimo kipe cesarja Leopolda v ornatu češkega kralja po jedni, cesarja Franca Jožefa po drugi strani. Tu se je predstavljala pred štirimi leti visoko razvita češka industrija. Kako je bilo mogoče to palačo in skoro vse nekdanje razstavišče napolniti z narodopisno razstavo, posebno če ji je glavni smoter ljudoznanstvo, mislil sem si večkrat pred prihodom v Prago. Vendar kmalu sem se čudil, kako se je dalo toliko predmetov zbrati in razstaviti, in rad sem verjel, da je moral odbor pustiti še marsikaj v škrinjah, ker ni imel prostora dovolj, da bi se isti predmeti večkrat ponavljali.

Oglejmo si najprej jedro razstave. Tu imamo v sredini pred seboj plastične in navadne mape dežel češke krone in Slovaškega. Jednako se nam predstavljajo tudi razni kraji in mesta, potem geologija, rudništvo, rastlinstvo in meteorologija čeških dežel. Potem izvemo vse statistične podrobnosti o Čehih in deloma tudi o Slovaki (vseh je v Evropi in Ameriki 8,117.008). Ne plašijo pa vas samo številke, ampak razne mape, kartogrami in diagrami vas mičejo, da se vendar zanimате za raznovrstno statistiko o prebivavstvu vsega Češkega, Moravskega in Sleškega in njih okrajev. Tej skrbi in temu trudu, da se vse številke nagledno predstavijo, čudili se bomo na celi razstavi. O telesnih lastnostih (antropologija) češkega naroda nas poučujejo jednaki pomočki, potem pa mnogoštevilne fotografije, slike, kostenjaki in črepinje, posebno iz starejše dobe.

Potem pride na vrsto jezik češki. Na posebni mapi se skušajo določiti stara narečja po plemenih, ki so se na Češkem naselila; sedanja narečja pa predstavljajo posebne mape, Duškova za Češko, Bartoševa za Moravo in Bendova za Slovaško. Izloženi so tudi primeri češčine iz raznih dob ter primeri sedanjih narečij. Na Češkem v zadnjih letih zbirajo dialektologiško gradivo posebno marljivo učitelji po »vzornih stavkih«, katere je sestavil prof. Dušek po zgledu nemških dialektologov tako, da se v njih nahajajo kolikor mogoče vse posebnosti, ki so v glasoslovju in oblikoslovju mogoče. Seveda je tudi treba popolnega vzorca dotičnega narečja v kaki pravljici in pa zbirki posebnih besed vsakega kraja. Izložena so tudi važnejša gramatična in dialektologična dela; delavce na teh poljih nam predstavljajo fotografije, imena zbirateljev dialektologičnega gradiva pa so zapisana na kartonih, podobnih spominskim ploščam. Seveda je bilo treba omeniti tu tudi sorodstva češkega jezika z drugimi slovanskimi jeziki in njih razmerja med seboj, ali to je predstavljeno pomanjkljivo in tudi krivo. Čehi niso izvedeli, koliko je drugih Slovanov, iz delitve slovanskih jezikov pa se niso mogli mnogo učiti. Človek skoro ni mogel verjeti, da se nahaja med narodom, ki je vsemu slovanstvu dal Dobrovskega in Šafaříka. Tudi primer, kako plitvo je vse naše »slovanstvo«!

Kako si narod stavi svoje hiše, gospodarska poslopja, mline na vodo in veter, žage in kovačnice; kako si je stavil v prejšnjih časih lesene cerkvice, kapelice in zvonike, stare županske hiše po mestih in »rychte« na kmetih, kažejo nam najprej natančno delani modeli. Pred seboj vidimo cele »statke« (posestva) v najbolj tipičnih vzorcih iz različnih krajev ali pa rojstne dome znamenitih mož, kakor Jungmanna in Riegerja. Modeli so navadno tako de-

lani, da se lahko odprejo ali razložijo, in po takem imate tudi njih notranjost pred seboj.

Naravno bi bilo, da sedaj idemo v češko vas, ali ostanimo v palači in ogledjmo si oddelke na levi strani. Tu se nam v sredini skupno predstavlja, kako se češko in slovaško ljudstvo ob delavnikih in praznikih oblači, kako si svojo obleko krasi s šivanjem, pletenjem in vezanjem. Tu imamo neštevilna oblačila, moška in ženska, od navadnih starodavnih iz domačega platna do najbogatejših iz volne, sukna in svile. Še lepše pa se nam vsa obleka predstavlja na mnogih, neizmerno dobro izdelanih figurinah. Večkrat se vam zdi, posebno iz daljave, da imate pred seboj žive ljudi, in ne morete se zadosti načuditi raznovrstnosti, lepoti in bogastvu narodnih noš.

Tudi šege in navade češkega ljudstva so po mogočnosti predstavljene. Na slavnostne dni od sv. Miklavža čez vse leto spominjajo nas podobe, popisi, maske, slavnostni kolači in raznovrstno pecivo. Posebno bogate so zbirke velikonočnih jajec, pravih »pisank« — kakor se govori po nekaterih krajih naše domovine — ker povsod nahajamo na njih neizmerno umetno izvedene geometrične ali pa figuralne in rastlinske motive. Kaže se nam tudi, kako si ljudstvo »mala« svoje hiše, posebno na Moravskem; vidimo podobe svetnikov na steklu, domače leke in celo lekarno, karte, igrače vaških otrok itd. Nadalje gledamo »smrt«, kako jo dekleta nosijo v vodo, in valaški »bača« (pastir) vrti z vrvjo neizmerno hitro drog ob drevo in dela pred nami sveti živi ogenj, ki ne sme ugasniti, dokler so črede v gorah. S figurinami se nam celo predstavlja, kako se mladina shaja na prejo, in kako jemlje na Moravskem zadnje tri dni v pustu vso občinsko oblast (»pravo«) v svoje roke. Najbolj pa nas mika velika skupina, ki predstavlja »kraljevo ježo« med moravskimi Slovaki. »Kralj« (mladenič) je oblečen kakor ženska, ovešen s trakovi in v ustih ima rožo. Po strani jezditja njegova pomočnika, tudi ženski oblečena, konji (seveda v pravi veličini) pa so med seboj zvezani s trakovi. Za njimi prihajajo, deloma še tudi na konjih, trobentači, poslanci in — nabiravci. Kralj je namreč ubog in prosi milosti. Ta običaj je bil nekdanj o binkošti na Češkem navaden, ali tudi na Bavarskem in Švabskem in sploh v zahodni Evropi je bil znan kralj prosjak (Bettelkönig).

Poseben oddelek nam kaže, kaj ljudstvo čita, piše in si pripoveduje. Navzlic visokemu razvitju Gutenbergove umetnosti na Češkem prepisovali so vendar, posebno učitelji in »pismaki« do najnovejših časov molitvice, kancionale, računske, lekarske in gospodarske knjižice, zbirke pregovorov,

pravljic, vraž i. t. d. Take knjižice imajo večkrat prav lepe sličice. Listine in dopisi nam pričajo, da so Čehi že davno hoteli imeti vse »črno na belem«, in največji siromak je pisal večjo oporoko, nego jo danes zapušča milijonar. Izmed duhovnih knjig so se dolgo skrivala dela čeških bratov, ali tem bolj marljivo prebiral. V novejšem času so buditelji češkega naroda seveda najbolj skrbeli za ljudstvo, ki je imelo in še ima blizu jednake vkuse in potrebe, kakor pri nas in povsod. Najvažnejša knjiga je seveda koledar, in Čehi imajo prvega tiskanega že iz leta 1489., leta 1894. pa jih je izšlo 108. Svoje hiše si je ljudstvo krasilo s »hišnimi blagoslovi« in svetimi podobnicami, ki so večkrat prav neokretno izvedene, ali kažejo prosto in nepredvzeto mišljenje.

O narodni pesmi, godbi in plesu se seveda pri Čehih dá posebno mnogo pripovedovati in kazati. Na razstavi vidimo najstarše zapiske narodnih pesmi, njih zbirke in zbiratelje, in na mapi se nam jako poučno predstavlja, kje so se našle. Ni pa se pozabilo tudi na »kramarske«, semenjske in podobne pesmi novejših časov. Med množico domačih plesov, ki jih ima češki narod in si jih je večinoma sam ustvaril, naha-jamo tudi polko s celo njeno zgodovino. Znano je, da jo je izmislila navadna kmetiška deklica, Ana Chadim, hčerka krčmarja v Petrovicah poleg Selčan, ki je služila v okolici Melnika in v Kostelcu nad Labo ter se omožila z nekim dninarjem. Svoj »tanec na polo« (polovico, od tod ime, ne od Poljakov) je kazala prvič l. 1830. v Kostelcu. Melodijo je zložil tamošnji učitelj Jožef Neruda, v salon pa je novi ples presadil češki deželni stanovski plesni mojster Raab v Pragi; odtod ga je prenesel v Pariz, in tako je »polka française« romala potem čez London, Milan in Peterburg v beli svet. Raab je bil nazadnje plesni učitelj na dunajskem Terezijanišču, Neruda in njegovo ženo pa so l. 1876. hudo-delci v Vodolki, kjer je užival svoj pokoj, umorili. Zanimivi so bili dokazi, kako še danes nastajajo narodni plesi in pa pesmi, katerih očetje in matere so neznani. Ako se pomisli, da ima na Češkem že vsako srednje mesto svoj listič, moramo se pač čuditi, kako se še nahajajo »pesniki«, ki stavijo svojo luč pod mernik. Da takih pesmi ne dela ves narod, kakor se je nekda mislilo, nam je danes že popolnoma znano. Bogata je seveda zbirka glasbenih instrumentov, in čudimo se, kako so se nekateri, kakor n. pr. dude, še do danes ohranili med ljudstvom, ki je v glasbi tako razvito. Na razstavi nas bodo »dudaki« še večkrat razveseljevali.

¹⁾ Dr. Č. Žibrt (Jak se kdy v Čechách tancovalo, v Pragi 1891) je naštel v celem 7 plesov na avstrijskem Šleškem, 17 na Slovaškem, 133 na Moravskem in 193 na Češkem.

Še bolj žive in zanimive slike nego sistematični oddelki predstavljajo nam krajevni in plemenski razdelki ob stenah.

Vse, kar že dosedaj znamo, je tu v celoti zbrano; k temu pa so še dodane vse kulturnozgodovinske stvari, katere so za kateri kraj ali pleme po mestih in vaseh važne. Začeti moramo zopet na levi strani in tukaj bomo hodili po čeških krajih od vzhoda na zahod, kajti v tem redu so se tudi ohranile prvotne narodove osebnosti. Najprej se čudimo lepoti in bogastvu ogrsko-slovaškega oddelka, posebno oblekam, domači posodi in orodjem. Ne manj pisana in popolna je razstava moravskih Slovakov. Med drugim vidimo cel prizor s slovaškega trga (semnja), ki nam v prekrasnih figurinah predstavlja noše iz krajev okoli Kyjova, Ogrskega Broda in Ogrskega Gradišča. Akademski slikar Jožka Úprka pa nam je zbral cel »salon« svojih slik iz slovaškega življenja, med katerimi je »Romanje k sv. Antonu« znano že po vsem svetu. V tem oddelku lahko tudi prvič opazujemo notranjost hiš. Mize, stoli, škrinje, bogato opravljene postelje i. t. d., vse se nam kaže v resnični podobi, in izvrstno delane figurine nas spominjajo na ljudi, ki živijo med temi predmeti.

Prvo ceno bi pa jaz prisodil oddelku »Valaško«. Severovzhodna Morava je ustvarila zares vzor narodopisne razstave; njen oddelek je bil najbolj popoln, sistematičen in znanstven, tu je res predstavljeno vse, kar more kraj in njega ljudstvo v vsakem oziru karakterizovati. To že bolj planinsko in nekoliko gotovo z rumunskimi pastirji pomešano pleme, ki se mora bolj boriti z naravo nego drugi Moravani, ima poleg svojega ponosa tudi neko posebno energijo. V sredini razstave nas spominja več kot stoletna zibelka Palackega, da se je »oče naroda« narodil med ljudmi, ki pravijo o sebi »my zme naši Valaši«, kar se nekako sliši tudi iz njegovega gesla: »Svoj k svojemu«.

Čez moravske meje gremo za kratek čas k Slezanom na Opavskem in Tešinskem, kjer češki živelj prehaja v poljskega, potem se vrnemo na Moravsko k Hanakom, ki ne skrivajo svojega bogastva in svoje imenitnosti v češki preteklosti, kajti njihovi so Komenský, Blahoslav in v novejši dobi Sušil, od tod pridemo v okolico Brna, za katero se je pobrinilo največ žensko društvo »Vesna«, in pri zahodno-moravskih Horakih zapustimo v narodopisnem oziru najzanimivejše kraje.

V oddelkih iz kraljestva češkega ne nahajamo več tako raznovrstnih in starih noš ter prvotnih razmer v ljudskem življenju, ali čudimo se vendar, kako se tudi tukaj v raznih

kraji, posebno pa na bavarski meji okoli Plzni in Domažlic (od tod so noše v »Prodani nevesti«) ljudje oblačijo po starem, bogato in lepo. Sicer pa tudi v drugih krajih moški in ženske skrbé, da njih novodobna obleka hrani marsikaj starega in narodnega. Posebno pa se cené raznovrstna ženska ročna dela. Kakor nikjer so poleg vasi tukaj zastopana tudi mesta v neštevilnih predmetih, slikah, fotografijah, spisih, zemljevidih i. t. d. Tako lahko opazujemo, da je bila Češka vedno imenitno kulturno središče v srednji Evropi. Vsi mogoči tuji vplivi so tukaj zaporedoma vladali in se križali. Tako je na primer za značaj ženskih noš važno, da se je v njih večinoma ohranil rokoko. V teh oddelkih vidimo po takem tudi mnogo zgodovinskega, še bolj pa se nam kaže ogromen napredek sedanje Češke. Najbolje je tukaj predstavljen srednječeški okraj Hlinsko, kar je zasluga državnega poslanca Adámka. Tukaj je res zbrano vse, karkoli vam more pričati o preteklosti in sedanjosti vsega okraja.

Podobno sistematično razstavo iz vasi in mest ima še Slanski okraj v posebnem paviljonu.

Še bolj skupno podobo o življenju češkega ljudstva pa dobimo, ako zapustimo glavno palačo in idemo navzdol v češko vas. Za drevoredom, ki deli gornje razstavišče od dolnjega, bili so pred štirimi leti veličanstveni paviljoni češkega plemstva, ki je tu kazalo svoje visoko razvito gospodarstvo; letos pa je zavzelo te prostore češko ljudstvo. Ta zunanja sprememba je bila neizmerno značajna za vso razstavo. Tu smo popolnoma na kmetih. Pri vhodu je postavil vaški umetnik iz južne Morave križ, na katerem vidimo vse muke Gospodove, poleg njih pa še monštranco, božji grob, Adama in Evo in še marsikaj drugega. Vas sama ima okroglo jajčnato obliko in šteje v celem 24 stavb. V sredini stoji stara lesena cerkev iz okolice Pardubic, kakršnih je že malo med Čehi. Še ta cerkev je bila obsojena, naj izgine z zemlje, ali arhitekt Sochor si je izprosil milost, da jo sme on podreti. Vse notranje dele prenesel je semkaj na razstavo, pokriti vhod črez potok, stolp in podstrešje pa je postavil po svojih študijah o takih starih stavbah. V tej obliki ostane še dolgo časa na svetu, kajti olomuški knez in nadškof jo je podaril neki vasi svoje škofije. V jedni iz kmetiških hiš v vasi nahajamo tudi staro leseno šolo z vsemi posebnostmi, o katerih vé današnji svet že prav malo.

Dalje najdemo star mlin, ki je do najmanjših podrobnosti ponarejen, kovačnico, moravsko slovaško vinsko klet in ribarno. Iz malega ribnika pri cerkvici nam ribič lovi ribe in rake, v njegovi koči pa nahajamo cel muzej ribarskih orodij, in izkušen starec plete pred nami nove mreže.

Hiše v vasi pa so presajene semkaj iz vseh češkoslovaških krajev. Nekatere so postavili domači tesarji popolnoma po svoji navadi, druge pa arhitekti, ki so marljivo študirali vse posebnosti svojega okrožja ter ustvarili neke idealne hiše, pri katerih nahajamo vse, kar je za dotične kraje značajno. Strokovnjaki so se o tem mnogo prepirali, in moramo jim pritrditi, da mnogi arhitekti niso znanstveno postopali. Resnično je, da takih hiš, ki bi imele vse, kar tukaj vidimo, nikjer ni. Sicer pa tudi tukaj dobivamo občene pojme o stavbinski umetnosti češkega ljudstva. In kake razlike vidimo na tem majhnem prostoru! Od siromaških slovaških »chalup«, od »kopaničarske izbe« drvarjev na moravsko-ogrski meji, v kateri ne najdemo niti žreblja, pridemo do moravskih bogatih »gruntov« in do kmetiških dvorov na Češkem, v katerih se večkrat prav gosposki živi. Čitamo sicer tožbe, da stare lepe stavbe ginejo, ali vidimo pred seboj tudi tako starino, da imajo kmetje na Sleškem še danes posebne kamrice in hleve — za vojake.

V sobah, kamrah, kuhinjah, v podstrešjih in na dvoriščih je seveda vse kakor v resnici. Ljudje se nam semtertja predstavljajo le v figurinah, večkrat pa imamo tudi žive pred seboj. Tu nam kaže moravska babica, kako slika hiše brez vzorcev iz glave, tam nam delajo umetne pisanke; drugod nam ponujajo domače kolače, večkrat pa zajdemo v krčme, kjer nam igrajo, pojejo in plešejo, da je veselje. V jedni siromašni koči najdemo celo novorojenčka, ki je zagledal beli svet na razstavi. Ne vem, katero številko bo imel v krstnem listu, ali če so stariši varčni, mu lahko prihranijo lepo doto, kajti mnogi obiskovavci, posebno dame, ne prihajajo zastonj gledat, kako rastejo otroci pod ubožno streho. Zunaj in znotraj pa nahajamo povsod red in čistost in neko resnobno vedenje. Z druge strani pa je realizem tako daleč dotiran, da na nekem dvorišču vidimo tudi pripetega prašička, o katerem hudobni jeziki pripovedujejo, da si ga odbor redi za božič; v valaškem oddelku pa je tudi ta prepotrebna žival sama svoja ter se sme svobodno po kaluži valjati in rvati, kjer more. Valahi so se namreč tudi tukaj posebej pokazali in nad drevoredom postavili svojo kočo z gospodarskim poslopjem, svojo sušilnico, žago, kovačnico, salaš (pastirska koča v gorah) in seveda tudi — svojo krčmo.

Pri vhodu v vas pa je postavil slikar A. Liebscher »valaško madono«, to je kapelico, kjer se v duhu narodnih pesmi in pripovedi na treh slikah predstavlja rojstvo Gospodovo. Kapelica ostane na gori Radhošt, katero je v mladih letih opeval Palacký.

V vasi se čudimo marsikaterim starodavnim posebnostim. Priznati moram, da sem bil neizmierno iznenaden, ko me je šele narodopisna razstava poučila, da so se ostanki jugoslovske zadruga ohranili med Slovaki, in sicer najbolj med takimi, kakršne še mi v naših krajih večkrat vidimo. Vsak »glažar«, ki priroma s svojega Slovenskega (Slovaškega) v našo slovensko domovino, je iz trenčanske stolice (županije). V nerodni, ubožni kotlini med visokimi gorami na meji med trenčansko, nitransko in turčansko stolico leži vas Čičmany. Tukaj in pa na meji turčanske stolice proti Moravi, v Lazih in okolici najdemo še stara »gazdovstva«, in čičmansko gazdovstvo vidimo kot najbolj tipično na razstavi. Tu živi več rodbin pod jedno streho; najstarši člen je »gazda« in vlada s svojo »gazdino«, semtertje je pa najstarši mož gazda, žena najmlajšega pa gospodinja. Tema so vsi drugi med seboj ravni členi podvrženi.

Gazdove skrbi so večkrat prav velike; svoje vladarstvo on rad odstopi tudi mlajšim sposobnejšim močem. V nekaterih gospodarstvih pa prehajajo gazdovstva v obrokih s člena na člen. Solastnik more postati vsak moški člen, ki prestopi 24. leto. Nepremakljivi imetek je skupen in nerazdeljiv, denarni dobiček pa si členi delé vsako leto po ravni meri. Gazdovstvu je treba mladih delavskih moči; zaradi tega se mora vsak novi člen ženiti. Nevesta ne dobiva nikakih nepremičnih stvari, zato pa gotov denar in veliko obleke, dvajsetero oblačil in še več. Lep primer, kako so si ljudje povsod podobni; vsakdo hoče imeti svoj imetek in se z njim ponašati, kolikor se le dá. Ako ni zadosti moških v domu, vzame se samo v potrebi po skupnem posvetovanju »pristupnik«, ki se v domu oženi.

V vasi »Čičmany« imajo vse združene rodbine jeden velik dom. Pri tleh je »černá jizba«, kjer po dnevu vsi delajo in jedó. Tu jim gospodinja tudi kuha, za kar ima peč in poleg peči ognjišče, nad katerim visi kotel. Okoli sten so klopi, proti peči v kotu pri mizi najdemo jedno ali dve klopi tudi za starce in za mladež. Pri izbi sta dve »komori«, napolnjeni domačega orodja in pridelkov. Na vrhu pa so tri, navadno štiri komore za ženske. Na koliko so te stavbe, kakor misli mladi slovaški arhitekt Jurkovič, pravi tip lesenih staroslovskih, dokler so še naši predniki v zadrugah živeli, bilo bi treba še natančneje preiskati, kajti pri Jugoslovanih se navadno za vsako rodbino dostavi nova hišica za-se. Kdor prestopi hrvaško mejo na Štajerskem, lahko že od daleč spozna vasi, v katerih so se še zadruga ohranile ali pa šele pred kratkim razdelile. Da zadruga ni bila samo slovska uredba, ni treba danes več

dokazovati. Izgubila pa se je povsod iz enakih vzrokov, kakršni se z žalostjo opazujejo tudi pri Slovakah.

Koliko je treba previdnosti pri takih občnih sklepih, naj še pokaže drug primer. Med Horaki v gorskih krajih olomuških in brnskih ima vsaka hiša svojega rodbinskega svetnika, po katerem se vedno krsti najstarejši sin. To bi marsikateremu romantiku zadostovalo, da v hišnem patronu pri Srbih in Moravanih vidi tako nekaj praslovanskega, vsaj iz dobe Cirilove in Metodove, ako ne iz poganke. Zadnja trditev bi še bila bolj verjetna kot prva, ker svoje domače božke ali vsaj duhove so tudi Slovani imeli: po takem bi domači svetniki lahko bili takozvani kulturni prežitki. Vendar kakor v mnogih slučajih, kjer se je prej iskalo Bog vé kaj pogankega, imamo tudi tukaj nekaj celó krščanskega in morebiti precej poznega pred seboj. V srednjem veku je imela vsaka vladarska hiša svojega patrona. Nekak red v dajanju imen se nahaja po mnogih krajih (n. pr. po starem očetu) in se lahko popolnoma samostalno razvija, ker so zato povsod jednaki pogoji. Tako se n. pr. v ponemčeni češki in popolnoma nemški aristokraciji hranijo od roda do roda čisto češka imena, kakor Zdenko, Jaroslav, Jaromir, Bohuslav itd.

V vasi imamo poleg drugih zabav proti večeru tudi gledališče. Ne mislim na diletante, ki se na Češkem pogosto nahajajo, ampak tu je samo jeden igravec za sceno, ki govori v raznih glasovih in vlačí semtertje viteze in razboj-nike, hudobne brate in nemilosrdne očete, nesrečne ljubčke in nezveste žene. Takih gledaliških »ravnateljcev« z mario-netami roma še do danes po čeških vaseh kakih 60.

Na staro vaško oblast nas spominja »rychta«. To je jednonadstropna stavba v duhu starih, lesenih mestnih in vaških občinskih hiš. V zidanem pritličju je krčma s staro-češko kuhinjo, in tu se vedno igra in pleše tudi po stari češki navadi. Po starinskih stopnicah pridemo v prvo nadstropje v »konšelsko« dvorano, kjer se nam s figurinami predstavlja vse »rihtarsko« uradovanje. Starih rihtarjev, »konšelov« (v tej obliki so mogočni rimski consules prešli v naše čase!), biričev in njih posebnih pravic danes ni več v vasi, pač pa se z nova oživljajo v — mestih. Tu imate zopet primer češkega društvenega življenja: celo »rychto« so namreč dali postaviti »baračniki«; pred 14 leti so nastala v obrtniških krogih društva z namenom, da hranijo starodavno kmetiško življenje. Dohodki njih »po sosedski« prirejanih zabav, med katerimi so tudi »posvícení« (= žegnanje) in romanje, žrtvu-jejo se »Matici šolski«.

Ko smo videli, kje in kako živi češko ljudstvo, moramo tudi izvedeti, kaj in kako dela. To se nam je o marsi-

katerem kraju že pripovedalo v njegovem oddelku, ali tudi skupno se nam predstavljajo večinoma v nekdanji »češki halupi« zemljedelstvo, živinoreja, bčelarstvo, vrtnarstvo, gozdarstvo in lov. Tu imamo modele gospodarskih poslopij in strojev, statistiko, diagrame in mape, iz katerih izvemo, kako se v posameznih krajih zemljišča uporabljajo, kaj donšajo, kako so zadolžena itd. Razen tega je osrednje gospodarsko društvo za kraljestvo češko prirejalo v raznih obrokih od začetka do konca razstave izložbe gospodarskih strojev in orodij, živine in plodov.

III. Kulturnozgodovinski oddelki.

Na razstavi pa se nam predstavlja tudi ostala ročna in duševna delavnost vsega češkega naroda, ali ne samo sedanja, ampak tudi pretekla. Tako smo prišli do kulturnozgodovinskih »dodatkov«, ki pa niso manj važni nego ljudopisni oddelki. Za Slovana, ki se hoče poučiti o napredku in moči češkega naroda, nahaja se prav za prav tukaj največ zanimivega. Iz vasi pojdemo najprej v »Staro Prago«.

Tudi misel Stare Prage ni izvirna, ali Pražani so segli dalje nazaj nego Parižani in Dunajčani; tudi so svoje delo prav resnobno izvedli in ga niso preveč porabili za krème in prodajalnice. Vzeli so iz Starega mesta Mali trg iz slavne dobe, ko je cesar Rudolf stalno v Pragi prebival, torej s konca 16. stoletja. Vendar podobe takratnega »rynečka« niso našli, in tako so arhitekti morali marljivo študirati sedanje hiše, podobe iz prejšnjega stoletja in zgodovinske vire. Praga se lahko ponaša, da je njena zgodovina od VI. Tomka preiskana in popisana (dosedaj 10 knjig), kakor malokatera druga, v novejšem času pa različni strokovnjaki dopolnjujejo ta občni obraz. Po takem smo dobili Staro Prago, ki morebiti ni bila v vseh podrobnostih istinita, pač pa v svoji celoti. Gotika, ki je zapustila Češki toliko slavnih del, mora se že umikati italijanski renesansi, ali oba sloga sta si še mogočna soseda. Lepe hiše so si stavili stari Pražani, ne tako suhoparne kakor mi; svetle in tudi zložne sicer niso mogle biti, ali živelo se v njih ni slabo. Tako se je n. pr. leta 1575. v hiši pri »zlatem kolesu« — seveda ima tudi na razstavi vsaka hiša svoje zgodovinsko ime — naštel samo pri jedni rodbini 240 blazin in duhen! In kako živahno in veselo sploh je bilo življenje na tem trgu! Bavarski princ Ferdinand je leta 1578. tu v štirih tednih potrosil 50.000 gld., za ono dobo ogromen denar. Sicer pa so v teh hišah živeli tudi prav mešani ljudje, tudi taki, ki so

»na dan« delali in samo ponoči hodili semkaj »spat«. Blizu cerkve sv. Linhartu pri »zlatega konju« pa je v starih listinah zapisan celo »Franciscus Brancaleon Palaeologus«, štalmojster Vojteha Kapliha, torej vsaj na videz potomec bizantijskih cesarjev, ako ni bil kak sleparski klativitez.

Od zunaj je bilo v Stari Pragi vse izvrstno ponarejeno; samo tako daleč realizem ni šel, da bi se tudi nesnage iz hiš na ulico spuščale. Znotraj pa smo mogli samo pritličja opazovati. Poleg krčem smo videli prodajalnice in meščansko kuhinjo 16. stoletja (priredilo jo je društvo »Domácnost«), v kateri je bilo vse pravo in izvirno. V domu »v raju«, kjer je bila prva lekarna za dobo Karla IV. od laškega magistra Angela ustanovljena, priredilo je društvo farmacevtov za kraljevino češko s pomočjo mnogih lekarnarjev lekarno in latinsko kuhinjo iz 16. stoletja, po kateri se je človek kaj plaho oziral; posebno strašna je bila velika zver, ki vas je hotela v lekarnici s stropa požreti. Po takih »krokodilih« — tako se je imenovala pošast v katalogu — si je lahko ljudstvo ustvarjalo »lintverne«. Zanimivo je bilo tudi ogledati, kako so stari Čehi delali denar! Seveda so nam v ponovljeni »mincovni« kovali samo medalje, katere smo si lahko kupili za spomin.

Tudi jedro kulturnozgodovinski razstavi je v glavni palači, in sicer na desni strani. Tu nas najprej zanima književnost. Njen razvitek do najnovejše dobe je hotel literarni odbor kvantitativno in kvalitativno predstaviti, pri čemer so kakor povsod posebno pomagale mlade moči.

Preglede čeških knjig vseh strok smo imeli v precej popolnih zbirkah, ali bolj poučni so bili diagrami, katerim smo se posebno tukaj čudili, kajti bilo je treba pomisliti, koliko dela je bilo ž njimi. Z navpičnimi in vodoravnimi črtami, s palicami v raznih barvah in s krogi se nam je predstavljal razvitek češke književnosti. Tu smo videli na diagramih, kako je stopalo in padalo število čeških bogoslovskih, katoliških in evangeliških knjig, in kako je v novjšem času zopet naraslo. Istotako se nam predstavlja posebno za novejša časa pravniška, zdravniška, filofska, staroklasična, češka slovniška in literarnozgodovinska književnost, svetovna poezija v čeških prestavah, duhovna poezija, beletristika (v letih 1800—19 69 spisov, 1880—89 1375), glasbena, zgodovinska, životopisna, zemljepisna, matematičnofizična, kemična, narodopisna, inženerska, risarska, krasnopisna in tesnopisna, zemljedelska, vojaška, telovadna, ognjegasilska in ljudopisna književnost. Posebne diagrame imajo almanahi, koledarji in časopisi. Prvi pravi časnik izšel je leta 1672; v l. 1848—49 je število časnikov kakor

povsod naenkrat jako naraslo in potem zopet padlo; velik napredek se opazuje zopet od leta 1870.: takrat je izhajalo čeških listov 72, l. 1894. pa je bilo njih število 528! Povsod vidimo, kako važnost za prerojenje češkega naroda so imele knjige in časniki.

Ravnatelj Mадiera je pa še nazadnje priredil velik diagram, na katerem se je vsa češka književnost po glavnih dobah predstavljala. Na veliki mapi je človek po večjih ali manjših barvanih palicah lahko sodil, kako so se n. pr. Čehi v svoji takozvani zlati dobi najbolj zanimali za bogoslovne spise, tako da jih v najnovejšem času šele po ustanovitvi češke bogoslovne fakultete komaj dosegajo. Čudimo se, kako so se tudi pri Čehih nekatere važne stroke le malo negovale, in kako se je to v najnovejšem času na srečo zboljšalo. Za čisto znanost v svojem jeziku so se Čehi sicer brigali že od l. 1821., ko sta prof. Purkyně in Presl osnovala časopis »Krok«, delovali so pridno v vseh strokah, ali vidi se, kake skoke dela znanstvena književnost po ustanovitvi češke tehnike, vseučilišča in akademije.

V kvalitativnem oziru se je moral odbor precej omejiti. Skušal je, da predstavi glavne pisatelje češke, dasi so skoro vsi spomeniki o Dobrovskem, Šafaříku, Kollárju in Havličku zloženi v češkem muzeju, od koder se niso izposodili. Posrečilo pa se je vendar odboru, da je tudi o njih marsikaj zbral. Pri drugih ga je posebno podpirala pieteta in dobra volja sorodnikov. Tako so nasledniki sami neizmerno nagledno predstavili delavnico imenitnega fiziologa Purkynja, tovarnik J. Frič pa delavnico in burno življenje svojega očeta J. V. Friča. Z znanjem in vkusom je priredil dr. Jakubec dvorano Nerudovo, Palackega in Jungmannovo ter oddelek Hádkov in Erbenov, prof. Bílý dvorano Čelakovskega, Dora Hanuševa pa oddelek J. J. Hanuša. Tu ste videli slike, kipe in celo figurine teh mož z licem iz voska, njih dela, rokopise, pisma, listine, ki pričajo o važnih dogodkih njih življenja, njih odlikovanja i. t. d. Posebno poučne pa so bile imenovane delavnice in dvorane, pri katerih se vam je zdelo, da ste prišli čeških velikanov obiskovat. Tu ste opazovali aristokratskega Palackega in njegovo trdo roko v rokopisih, tam Jungmanna, kako je preživel na vrhuncu svoje slave poslednja leta svojega življenja. O podrobnosti, o kateri nisem nikoli čital v njegovih životopisih, poučil me je kolofonij na njegovi mizi: Jungmann je namreč v svojih svobodnih uricah prav pridno godel. Tu vidimo Čelakovskega, katerega je po težkih pesniških in pisateljskih skušnjah nazadnje znanost tudi precej dobro redila, tam priprostega Nerudo, v katerega knjižnici je ostalo mnogo od novejših pisateljev mu podar-

jenih knjig — nerazrezanih. Marsikateri domišljavi pisateljček se je lahko tukaj prepričal, kako ga je cenil Neruda.

Videli ste tudi mape z rojstnimi kraji pisateljev na Češkem, Moravskem in Sleškem. Razni diagrami so kazali vpliv tujih smerov na češko literaturo, žalibog samo do leta 1620., naraščaj čeških pisateljev v novejši dobi, razmerje med pesniško, znanstveno in poučno književnostjo v izvirnikih in prevodih, prevode iz slovanskih jezikov in iz češkega jezika v slovanske. Celemu oddelku pa je bila dodana čitalnica, v kateri so se nahajali časniki, časopisi in važnejša draga dela. Vsakdo se mora čuditi visokemu razvitku češkega tiskarstva in reproduktivnih umetnosti, kajti nekateri zavodi se lahko merijo s prvimi v največjih evropskih središčih.

Kakor literatura, predstavljalo se je tudi gledališče in glasba. Imponirala je seveda razstava »Narodnega divadla«, ali zanimivo je bilo gledati nazaj, kako so se mu tla pripravljala. Pretresel vas je pogled na izbico, v kateri je v Plzni umrl Jožef Kajetan Tyl: mož, ki je toliko storil za prebujenje češkega naroda kot igravec in pisatelj, ki se je po vsakem ponesrečenem poskusu z nova navdušeno lotil svojega dela, piše pred vami na škrinji ali prav za prav na veliki kišti, kajti nima niti mize. Neštevilne glediške družbe so se ustanovljale po čeških mestih in trgih, propadale in se na novo rodile; danes ima »Jednota českého herectva« (društvo čeških igravcev) 20 odsekov po čeških krajih. Posebni razstavi še imata mestno gledišče plzensko in narodno brnsko, ali tudi o drugih izvemo marsikaj. Ne manj važna pa so še danes društva čeških diletantov. Češke zabave si tudi v vaseh ne morete lahko misliti brez domačih igravcev. Kakor povsod, se Čehi tudi tu organizujejo, in njih »Ustřední Matice divadelních ochotníků českoslovanských«, ustanovljena leta 1886., šteje nad 100 društev. V diagramih se nam predstavlja repertoire, finančni uspeh, sedanji stan in razvitek čeških diletantskih gledišč, in njih mesta so še na posebni mapi zaznamovana.

V glasbenem oddelku se nam kaže, da so Čehi že v 18. stoletju imeli imenitne skladatelje, med katerimi je spadal Jožef Mysliveček k najbolj priljubljenim v celi Italiji, Jurij Benda pa na Nemškem; tudi so imeli imenitne goslarje in pianiste. Glasbeno življenje na Češkem je bilo sploh visoko razvito. Znano je, da je Mozart napisal Don Juana za Prago; v letu 1811. se je tam odprl prvi konservatorij v srednji Evropi (tako ima Praga tudi prvo vseučilišče in tehniko), leta 1830. pa mu je bila dodana šola za orglarje.

Glasba in petje tudi pomagata narodnemu probujenju, in danes se lahko Čehi ponašajo s takimi narodnimi in v

celem svetu priznanimi skladatelji, kakor Smetana, K. Bendl, K. Dvořák, Zd. Fibich, katerih podobe, dela in trofeje nam razstavljajo. Med goslarji so uživali in uživajo evropsko slavo Jožef Slavík († 1833), Ferdinand Laub († 1835) in Fr. Ondříček. Seveda niso pozabljena tudi pevska društva, ki so toliko storila za probujenje češkega naroda, in posebna mapa nam kaže, kako so razširjena.

Čehi so v slovanskem svetu in drugod znani kot narod arhitektov in inženjerjev. Treba pa je tudi vedeti, da so k temu največ pomagale šole in da je praška tehnika za pariško najstarejša v Evropi. Iz starših slogov se nam najbolj predstavlja gotiški, ki je postal za Čehe zares nekako naroden in jim je zapustil najlepše spomenike, kateri se v zadnjih časih obnavljajo z veliko pieteto in s strokovnjaškim znanjem. Razstava prof. Mockra iz treh dob češke gotike se končuje z modelom prednjega zvonika katedrale sv. Vít, ki se bo še na koncu tega stoletja pokazala v novi velikanski obliki.

Drugače ta oddelek ni popoln in predstavlja se nam v njem le staviteljstvo naše dobe. Najbolj nam novodobni razvitek kažejo praška okolična mesta. Tako so si Vinohrady, katerih razvoj se nam v šestih dobah predstavlja od leta 1866., ko so imeli 57 hiš, do leta 1895., ko je njih število naraslo na 848 (prebivavcev 40.000), zgradili cerkev sv. Ludmíle za 384.000 gld., krasne in velikanske šole (meščanska šola za dečke in ljudska na Smetanki je stala 250.000 gld.!) mestno hišo, narodni dom (za 470.000 gld.), okrajno sodišče (za 130.000 gld.) in mestno vodarno.

Načrti in diagrami cest na Češkem nam kažejo, da se ta razvita dežela šteje med najnaprednejše poleg Belgije in Francoske. Prvi poskusi z železnicami na kopnem so se delali na Češkem, in tam je bila res zgrajena prva, sicer samo konjska iz Budějovic do Linca (koncem leta 1832.), na kar spominjajo izloženi Gerstnerjevi spisi. Sedanji neizmerno visoki razvitek čeških železnic nam seveda kaže poseben diagram. Vse za železnice potrebne in tudi druge stroje delajo si Čehi doma in posebno ponosno poudarjajo, da so nazadnje tudi pri stavbah železnih mostov popolnoma iztisnili tujo konkurencijo, ki je na tem polju najdalje trajala, in da danes sami uspešno tekmujejo tudi s tujimi tvornicami daleč za avstrijskimi mejami. Iz drugih strok je danes posebno razvita elektrotehnika. Glavni začetnik je tu Fr. Křižík, katerega svetilnice so razširjene po vsem svetu.

Velik oddelek nam je predstavljal dragocene spomenike umetelne obrtnije in industrije. Tu smo imeli zgodovinsko in sistematično zbirko našivkov (pletíl in vezíl), oblačíl in čípek. Tu in pri pohíštvu razstavljene reči pa niso starše

od 17. stoletja. Raznovrstnosti ženskih ročnih del se tudi tukaj čudimo, skoro vsak kraj ima svoj slog, posebno na Moravskem in Slovaškem. Tu in še potem v muzeju v Turčanskem Sv. Martinu sem se čudil, kako imajo Slovaki razne načine vezanja in pletenja ter povsod svoja izvirna imena. Ne verujem sicer, da se je ta umetnost samostalno razvila, in še manj, da so njene tradicije skupne vsem Slovanom, ampak njen početek imamo iskati na vzhodu, od koder je prešla k jugovzhodnim slovanskim (pr. popolnoma turško terminologijo pri Hrvatih, Srbih in Bolgarih) in drugim narodom. Vendar to je jasno, da so Slovaki in Moravani — na koliko so tudi Čehi v kraljestvu imeli jednako ornamentiko, še ni dokazano — k njim zanesene početke samostalno in izvrstno dalje razvijali. Marsikaj je dolgo let potovalo s Slovaškega v tuje dežele, da se je potem vračalo v modnih žurnalih kot tuje delo. Tako se pa tu ljudska umetnost, ki že umira, zopet oživlja, in tu se nam kaže tudi pot, kako se ohrani, kar se dá ohraniti. Na Češkem že danes ni več narodnega čipkarstva, vse se dela po vzorih, katere kupci delavkam predlagajo, in prepričan sem, da se bodo narodni motivi in ornamenti med Čehi in tudi drugod razširili.

Pri pohištvu lahko opazujemo, kako se tudi ono po modi in po novih potrebah menja. Kiparska, rezbarska in kovaška dela so večinoma iz cerkev in nam pričajo, da je katoliška protireformacija razvitku cerkvene umetnosti, posebno pa kiparstvu, bila jako ugodna. Odlične so sličice v starih čeških rokopisih do 16. stoletja. Znamenita dela imamo posebno v kancijonalih. Še v 18. in celo v 19. stoletju nahajamo pisane molitvice s sličicami v vsaki vasi. Najlepše take spomenike imamo med moravskimi Slovaki, in njih slog je jednak ornamentiki na pohištvu, našivkih in pisankah. Lončarska dela so večinoma iz 17. in 18. stoletja, ali pa do novejših časov s kmetov. Tudi tukaj se odlikujeta Moravsko in Slovaško. Češko steklarstvo, ki je danes po celem svetu znano, razvija se v tej meri šele od 17. stoletja. V kronologičnem redu se nam predstavlja, kako so Čehi delali denar, medalje in pečate. Govori se nam tu še o razvitku in slogu stavbenih del.

Že do sedaj smo se v duhu večkrat predstavljali v cerkve, ali imamo še tudi poseben oddelek, katoliški in protestantski. V katoliškem nas mikajo posebno spomeniki na češke patrone in zakladi svetovidski, ki so po dovoljenju kardinala nadškofa Schoenborna takrat tudi prišli na razstavo, česar ni bilo mogoče doseči l. 1891. Na mapah in diagramih se nam predstavlja razvitek kato-

liške cerkve, bratovščin in katoliških društev med Čehi; v podobah vidimo za narod zaslužne duhovnike, romarska mesta in njih mapo; potem zbirko čeških madon (božjih mater), devocijonalije in bogoslovno literaturo, staršo in novejšo. Neizmerno zanimiv je v posebnem paviljonu — stopimo malo iz razstavne palače — evangeliški oddelek zaradi bogate zbirke husitske in češkokobradske književnosti, ki je imela tako slavno ulogo v razvitku češkega jezika in slovstva. Seveda se nam na mapah, diagramih in slikah predstavlja zgodovina evangeliške cerkve med Čehi. Poseben odsek ameriških evangeliških cerkev pa nam kaže, kako se je tudi med češkimi kolonisti, med katerimi ni mnogo evangelikov, razširilo sektantstvo.

V pravniškem oddelku nam lahko Čehi kažejo, da je v njih pravo do obnovljenega deželnega reda (l. 1627.) mnogo izvirnega, in da tudi na poznejši razvitek domače pravo ni ostalo brez vpliva. Češka uredba so »zemске (deželne) deske«, na katerih so se zapisovale razsodbe deželnega sodišča, sodniški zapisniki, navade, naredbe, sklepi deželnih zborov in privilegije, razen tega pa dogovori in pravne spremembe na nepremičnih posestvih. Ta poslednji pomen se jim je ohranil do današnjega dne, in v tej obliki imajo danes občeavstrijsko veljavo (Landtafel). Kdor se bolj podrobno zanima za razvitek našega pravnštva in posebno upravnštva, ve tudi, da se je še marsikaj drugega s Češkega in Moravskega razširilo v druge dežele. Čudimo se na razstavi faktu, da še niti za cesarja Jožefa II. germanizacija ni bila tako mogočna, kakor si mi in tudi Čehi večinoma mislimo, kajti tudi iz te dobe še vidimo deželnozborske zapisnike z nadpisom »Sněmy«, še več pa raznih listin, ki nasprotujejo današnjemu »notranjemu uradnemu jeziku«. Ako še k temu vzamemo visoko razvito staro pravniško literaturo, ki se nam seveda tudi kaže, bo nam pač jasno, da je vse to Čehom in posredno tudi nam mnogo pomagalo v bojih za jezikovno ravnopravnost. Med raznimi predmeti, med katerimi je največ sodniških znakov, mečev in orodij za mučenje, je pač najbolj zanimiv deželni pečat s podobo sv. Večeslava, ki se je rabil pri pečatenju deželnih dogovorov, n. pr. prisege kraljeve pred deželnimi stanovi in stanov pred kraljem. Kos debla z izdolbenim križem pa nas spominja, kako so se nekdaj stavili deželni mejniki v gozdnih krajih, kjer bržkone ni bilo mnogo kamenja: smreke, jelke i. t. d. so dobivale križe.

V trgovinskem oddelku se lahko prepričamo, kako se Čehi z velikimi koraki osvobojujejo tujega kapitala, in kako se tudi trgovine poprijemljejo, ki je dolgo časa bila

večinoma v tujih rokah. Naj le čisla govoré: banke, ki so čisto v čeških rokah, imajo 70 milijonov aktiv, hranilnice polpetsto, posojilnice poldrugisto milijonov. Jako razgledno se nam predstavljajo te razmerno velikanske svote. Tukaj nimamo mape s črtami ali z dolгими barvanimi pravokotniki na steni, ampak veliko mapo Češkega, Moravskega in Sleškega (v merilu 1 : 75.000) na tleh, iz katerih se vzdigujejo okrogle palice v raznih barvah (n. pr. rdeče pomenijo posojilnice); jeden centimeter višine takih palic pomeni 50.000 gld. hranjenega kapitala. Tu se lahko vsakdo skoro prepriča, kateri kraji še so zaostali, ker so neprobujeni ali pa siromašni. Neprijetne praznine vidimo posebno na jugozahodnem Češkem, kjer se nahajajo največji latifundiji. Posebno se čudimo visokim palicam praških bank, ki segajo skoro do stropa 20 metrov visoko. Žalibog ni pokazano, koliko češkega kapitala je še v deželni hranilnici, katera je po jednaki usodi kakor kranjska v nemških rokah. Neizmerno hitro se razvija tudi društveno življenje med trgovci, trgovinsko šolstvo in trgovinska književnost.

Tudi tu je razstavni trgovinski odbor skrbel, da se nam pokaže kos zgodovine v prodajalnici s kupcem in njegovim učencem iz 17. stoletja; isto se kaže še po drugih figurinah, ki predstavljajo praškega kupca in njegovo ženo v prazniški obleki iz 17. stoletja, tako tudi prazniški oblečenega »formana« ter praškega kupca v obleki oroženega zbora trgovcev iz dobe kronanja Leopolda II. 1791. l. Ni se pozabilo tudi na starega poštarja iz l. 1784. in poštnega voznika (iz l. 1826.).

Vsa čast češkemu dijaštvu posvetnemu in duhovnemu! Tako moramo zaklicati, ko smo si ogledali oddelek »študentstvo in visoke šole«. Visokošolci so najbolj širili narodopisno gibanje. Imeli so neštevilna predavanja o razstavi, v kraje, kjer dijakov ni, kakor na Sleškem, so pošiljali na svoje stroške posebne predavatelje; oni so večinoma prirejali razstave ali pa so se jih najbolj udeleževali; pri dotičnih zabavah so razširjali češke plese in skrbeli za denarni uspeh razstavic in velike razstave. Po takem je seveda tudi akademični odbor narodopisne razstave storil vse, da predstavi dostojno češko velikošolstvo. Na tablicah in diagramih lahko študirate vso mogočo statistiko praškega vseučilišča in tehnike ter bogoslovskih semenišč na Češkem in Moravskem. Predstavlja se nam število vseučiliščnih slušateljev po gimnazijah od l. 1887. do l. 1892., obiskovanje skupnega vseučilišča od l. 1835. do delitve, potem pa čisto češka doba obeh visokih šol. Tu se lahko pač v vsem poučite po podatkih zbranih iz 100.000 matic. Tako je n. pr.

za karakteristiko češke inteligencije jako važno, da je bilo l. 1893. iz kmetiškega stanu pravnikov 28%, medicincev 33%, filozofov 29%, tehnikov 23%, farmacevtov 11%; iz obrtniškega stanu so dotične številke: 15, 13, 18, 19, 13; iz učiteljskega stanu: 9, 9, 11, 5, 11; iz služabniškega in delavskega stanu: 7, 3, 7, 5, 2. Proti temu so malenkostni odstotki sinov doktorjev medicine in pravnikov: pravnikov 6, medicincev 4, filozofov 2,1, tehnikov 2, farmacevtov 3; tako tudi sinov arhitektov in inženerjev: 1,5, 1, 1, 2, 3; iz vojaškega stanu prihaja kar samo 0,3% pravnikov, o drugih dijakih pa se niti ne govori. Za l. 1894. se je tudi poizvedelo, koliko dijakov vzdržujejo roditelji, koliko deloma roditelji, in koliko jih je, ki se sami živé (pravnikov 17,27%, medicincev 7,92%, filozofov 36,53%, tehnikov 6,31%). Celih 19% vsega dijaštva mora dajati instrukcije (16%) ali pa služiti po pisarnah. Takim mundantom se plačuje mesečno za ves dan primerno 31,40 gld., za pol dne 18; pri instrukcijah so plače podobne, ali nahajajo se tudi siromaki, ki se za 3 gld. na mesec žrtvujejo.

Pri primerjanju števil drugih vseučilišč v Avstriji vidimo, da je praško vseučilišče (l. 1892/93 : 2454 slušateljev) po številu slušateljev prvo za dunajskim in da daleč presega vsa druga (nemško v Pragi 1351, graško 1349), tako da že te številke govore za potrebo drugega češkega vseučilišča, ko bi ne bilo še drugih važnih vzrokov dovolj. Malenkostne so številke drugih Slovanov na češkem vseučilišču, največ l. 1886. : 19, l. 1891. pa samo 1, 1892 : 3, 1893 : 6. V letih 1876 do 1879 je bilo vsaj na tehniki vedno 10 do 11 Slovanov, ali zadnja leta se je tudi to število neizmerno skrčilo (l. 1891 : 6, 1892 : 4, 1893 : 3). Za to pa na Dunaju študira samih Čehov na leto 500 do 800. V obširni (vel. 8° 162 str.) knjižici »Průvodce akademickým životem« se pa obiskovanje tujih vseučilišč nikakor ne obsojuje, ampak celo hvali. Zato pa bi bilo treba svetovati tudi drugim Slovanom, ki se lahko svobodno gibljejo, naj vsaj jeden semester študirajo v Pragi. Neizmerno zanimive so številke o skušnjah, ki pričajo o veliki nadarjenosti, še bolj pa o pridnosti čeških dijakov. Tako n. pr. izmed medicincev doseže doktorat v primerni dobi (v 6. letih) 70,7%, izmed filozofov dela skušnjo v petih letih 76,5%.

Jako živahno je med dijaštvom društveno življenje. Tudi tukaj izvemo, da je velika večina dijakov v družtvih, in sicer: pravnikov 77%, medicincev 87,45%, filozofov 85,71%, farmacevtov 71,43%, tehnikov 88,11%. Med češko mladino pa že več let neizmerno vre. Po oddelitvi češkega vseučilišča namreč ni bilo treba več boja za ravnopravnost na

tem polju, in vsled tega kmalu ni več zadostovala stara narodnjaška frazeologija. Realisti, v prvi vrsti njih vodja profesor Masaryk, so izdali geslo, da je treba narodni program revidirati in proglobiti. Razen tega je l. 1889., posebno pa l. 1890. na Mickiewiczevi slavnosti v Krakovu, stopila češka mladina v ozko dotiko z radikalno poljsko in rusinsko v Galiciji. Tako so se rodili češki »naprednjaki« (pokrokáři), ki so hoteli reševati socijalna in kulturna vprašanja. Dijaštvo naj stopi v zvezo posebno z delavci, naj porabi svoj vpliv na politiko, naj se bojuje proti velikemu kapitalu; vse narodnosti naj so enakopravne in naj se razvijajo na podlagi svojih lastnih moči — v praksi je bilo to obsojevanje postopanja Rusije s Poljaki in Malorusi, za katere so se zahtevale jednake pravice — in treba je skrbeti tudi za povzdigo in emancipacijo žensk. Češki dijaki pa so se tudi teh vprašanj lotili s posebno žilavostjo in energijo ter svoje praške, gališke in nemške učitelje (mnogo je vplival na-nje nemški socijalizem, posebno Beblova knjiga »Die Frau«) skoro prekosili. Ker so se bolj delavni in sposobni dijaki pridružili novemu gibanju, so »naprednjaki« v kratkem povsod zavladali, ali kmalu se je začela tudi reakcija »neodvisnega dijaštva«, ki pa še ni našla svojega pozitivnega programa. Ne dvomimo pa, da pri dobrem vodstvu dijaštvo tudi tukaj pride na pravo pot, ker ima resne volje dovolj, da misli in dela.

Na te novejšje boje se spominjamo, ko vidimo zastave, razne spomenike in publikacije (med njimi posebno mnogo časopisov zadnjih let) najstarejših akademičnih društev. Največje in najslavnejše društvo je bil »Akademický čtenářský spolek«, ustanovljen l. 1849., razpuščen l. 1889. (formalno zaradi precej otročje adrese francoskemu dijaštvu), baš ko je začel notranje hirati, ker se je slepo zapisal praznemu »svobodomiselnemu« narodnjaštvu. Došlo je celo tako daleč, da je l. 1887. občni zbor z bombastičnimi frazami glasoval proti nasprotnikom zelenogorskega in kraljedvorskega rokopa. Nasledovala ga je »Slavia«, najstarejše češko dijaško društvo, ustanovljeno l. 1848., oživljeno l. 1869., ki je do razpustitve »Akademičnega spolka« imelo v prvi vrsti gojiti slavistiko in slovansko vzajemnost. Vendar tudi to društvo je l. 1894. pokopalo pretirano naprednjaštvo in nespoštljivo kritikovanje vseučilišnih profesorjev.

Veliko važnost so imela in še imajo strokovnjaška društva, ki so nekdanje nadomestovala češka predavanja, danes pa drugače dobrodelno vplivajo na svoje ude. Tu imamo društva pravnikov, zgodovinarjev, matematikov, medicincev,

filologov, kemikov, inženerjev, naravoznancev, slušateljev strojništva in farmacevtov.

Nekaj posebnega je društvo »Stalcev«, ustanovljeno l. 1878., katerega glavna naloga je razširjevanje čeških knjig in prirejanje literarnih predavanj. V sedemnajstih letih so društveniki plačali 100.000 gld. za knjige, kar pomeni po trgovinski ceni 126.000 gld.! Po skušnjah bi niti peti del ne bil porabljen za knjige, ko bi društvo svojih udov ne bilo na to sililo in jim ne preskrbovalo olajšav pri nakupovanju. Zanimivost je tudi društvo za stavljenje akademičnega doma, v katerem bi imela svoje prostore vsa akademična društva. Lani se je že kupila hiša za 109.200 gld., ali treba bo še nekaj let, da pridejo društva pod svojo streho.

Razen velikih občedijaških, strokovnjaških in podpornih društev imajo pa češki dijaki še mnogo »krajinskih društev« v Pragi, v katerih se zbirajo, zabavajo, poučujejo in podpirajo dijaki kakega okrožja, še več pa »mestnih društev« in »ferijalnih klubov« po svoji domovini na Češkem in Moravskem in celo Sleškem (»Opava« v Opavi). Razen prijateljskega občevarja imajo taka ferijalna društva nalogo, da prirejajo zabave, slavnosti, dobrodelne bazare, predavanja, na katera se v poslednjih letih posebno pazi, in da podpirajo vsa kulturna podjetja češka. Človek se čudi, koliko denarja imajo take družbe same, še bolj pa, koliko ga nabirajo za »Matico šolsko« itd.

Poleg tega pa še imajo vsa češka dijaška društva neizmerno lepo in važno nalogo, katero nam je tudi razstava kazala. Tu ste videli »vzorno knjižnico za ljudstvo«, katero je poseben odsek sestavil na stroške akademičnega odbora in dijaštva. Obsega 220 vezanih zvezkov v ceni 470 gld. Po razstavi bode darovana kaki občini. Tako pravi katalog. Druga poročila pa nam še pričajo, da je češko dijaštvo v ubogih in posebno germanizaciji izpostavljenih občinah osnovalo podobnih knjižnic na Češkem — 695, na Moravskem in Sleškem — 450.

Seveda je tudi tukaj kazala mapa mesta delavnosti dijaških društev in od njih osnovanih knjižnic; diagrami pa so predstavljali njih dohodke in stroške, število členov, predavanj, društvenih in na kmetih osnovanih knjižnic, stroške za podpore in kulturne namene. O predavanjih pripovedovale so nam še posebne tablice. Tu so bile številke, ki so govorile zá-se. Naši mladini, ki ima gotovo mnogo dobre volje, ali si večkrat ne more najti prave delavnosti, priporočam, naj bolje upoznava dobre zglede češkega dijaškega življenja. Tam dijaki ne kujejo vedno pravil in opra-

vilnikov — seveda posebnih tudi za pitje — polnih nemškega formalizma in birokratizma, in se ne navdušujejo za tak nemško-hrvaški nestvor, kakor so »Križevački statuti«. In še nekaj: nobena stranka med češko mladino ne pobija neprijetnih ji teženj z — bizantijskim klerikalizmom, kajti nič drugega ni takozvani »slovanski« program, kakršen se je že tudi Čehom večkrat predlagal, ali brez uspeha.

Pospebnost za nas Slovence so popolnoma pravilna društva po vseh čeških bogoslovskih semeniščih. Nekatera nosijo ime zaslužnih duhovnikov (»Růže Sušilova« v Brnu in Pragi, »Jirsík« v Budějovicah), ali pa se zovejo »Literarno in govorniško društvo bogoslovcev« (v Olomucu in Kralovehradcu). Različne zaveze po seminarijih so že precej stare, ali pravilna društva se javljajo šele od l. 1877.; prvo je bilo brnsko, najmlajše pa je praško z l. 1886. V njih se seveda bogoslovci pripravljajo za svoj poklic v pisanju in govorjenju na korist cerkve in domovine. To se godi v sejah, ki bivajo redno vsak teden ali vsaka dva tedna. Razen bogoslovskih vprašanj se razpravljajo tudi vsa druga. Kako korakajo bogoslovci z duhom časa, dokazuje ustanovljenje »socijalnega krožka« (l. 1893.—1894.) in »socijalnega kursa« (1894. do 1895.) v brnski »Růži Sušilovi«. Skoro v vseh semeniščih se gojé tudi jako marljivo slovanski jeziki, na Moravskem posebno poljski. Seveda se skrbi tudi za dostojno zabavo in slavnostne akademije, katere pripravljajo semtertje posebni pevski ali glasbeni odseki. Vsa društva imajo svoje knjižnice; posebno mnogo pa snujejo knjižnic po občinah, kjer sta vera in narodnost v nevarnosti. Zgoraj imenovano veliko število knjižnic na Moravskem in Sleškem je v prvi vrsti zasluga bogoslovcev; olomuški samo so jih osnovali 236, brnski 57. Skoro vsi društveni stroški se rabijo za kulturne namene. Razen tega pa se še posebej zbira za narodna in verska podjetja. Tako n. pr. brnski bogoslovci pošiljajo redno vsako leto Matici šolski 200 gld. (v celem so ji do danes darovali 1605 gld.), kralovehraški so njen ustanovnik in drugi peteri pravi člen (s 1000 gld.), podpirajo še pa posebej sosednje matične šole. Vsa bogoslovska društva živé v vzajemnosti in imajo tudi skupne shode na Velehradu. Včasih izdajajo svoje zbornike in časopise, vendar pravi in stalni sad njih delavnosti kaže se šele v naslednjih letih. Veliki razvitek češke katoliške književnosti v najnovejši dobi je gotovo v prvi vrsti zasluga bogoslovskih društev. Čeških duhovnih pisateljev je toliko, da se delijo v šole in da imajo že tudi svojo »moderno«, ki se z mladim pokolenjem realistov in naprednjakov strinja v tem, da umetniških del ne sestavlja samo oblika, ampak da jim je treba tudi idej.

Na zgodovinsko ulogo v življenju češkega dijaštva spominja spomenik studentske legije leta 1648., prapor legije iz dobe Marije Terezije, figurine legijonarjev iz leta 1801. in 1848., slike uličnih bojov i. t. d. iz l. 1848. Vendar mene je še bolj zanimala množica pisanih časopisov visokih in srednjih šol od l. 1845. naprej, ki ne pričajo samo o blagih težnjah nekdanjih dijakov, ampak tudi o tem, da oni in njih nasledniki primerno hranijo spomine na mladoletne ideale in poskuse. Da pa dobijo čitatelji še pojem, kaj vse se je tu in tudi v drugih oddelkih razstavljalo, omenim naj šele, da ste videli celo kopico fotografij in slik starih in novejših predsednikov raznih društev, njih prostorov, knjižnic, slavnostnih izletov in skupin, potem njih znake, plesne rede, legitimacije in odtiske pečatov!

Češka žena je znana kot tip dobre matere, gospodinje in kuharice. In vendar čujemo v Avstriji o ženski emancipaciji največ iz Prage! Tam je društvo »Minerva« osnovalo prvo žensko gimnazijo, od tamkaj prihajajo peticije na državni zbor, naj se dovoli ženskam vstop v visoke šole. Na razstavi pa vidimo bogato žensko literaturo, mnogo ženskih umetniških del, impozantno statistiko ženskih literarnih, telovadnih in dobrodelnih društev, častne spomenike o čeških ženah (med njimi zlato medaljo in častni diplom z razstave v Chicago za spise za mladino), veliko število slik in fotografij odličnih čeških žen, njih časopise in brošure, rokopise in literarne spomenike. Od kod prihaja to živahno duševno in društveno življenje? Na staroslovanske demokratiške tradicije se tukaj ne moremo sklicevati, kakor se to godi v katalogu. Sicer pa je še veliko vprašanje, na koliko je žena bila takrat ravnopravna. Pogled na položaj proste žene pri Rusih ali Črnogorcih, kjer je sicer marsikaj lahko pokvaril poznejši vzhodni vpliv, in občni nazor o ženskah pri vseh slovanskih narodih ne potrjujeta nikakor takih teorij. Le narodno probujenje, ob katerem je bilo treba tudi ženske pomoči, sposobnost in prirojena praktičnost čeških žen, novodobni boj za obstanek, ruska in nordiška književnost — vse to je mogočno vplivalo na naprednost češkega ženstva, največ pa morebiti poameričanjeni rodoljub V. Náprstek, ki je že l. 1865. s pisateljico Karolino Světlo osnoval »Česko-americký klub dam«. On je spoznal važnost omikanih žen za narod in človeško družbo, odprl jim je svojo bogato knjižnico in načrtal program njih klubu, po katerem se naj širita ženska omika in dobrodelnost; posebno pa je vzpodbujal ženske k skrbi za mladino in predlagal v gospodinjstvu koristne poprave (n. pr. je uvedel na Češkem prvi šivalni stroj). Vsestranski omikana in samostalna bodi

ženska, da se lahko sama preživi; še bolje pa bo, ako se možu na stran postavi dovršena tovaršica in mati. Te ideje so oživljale delavnost čeških žen, za nje so se borile in se boré češke pisateljice. Število ženskih društev se množi od leta do leta; sedaj jih je kakih 90, ki izdajajo na leto 80.000 gld. za dobrodelne namene.

Pojdimo še v kulturnozgodovinske paviljone. V enem se nam predstavlja pravek zemlje češke sistematično in kratko ter po najnovejših najdbah, kajti ta oddelek je bil že l. 1891. prav obširen in popoln. Znano je, da se v zadnjih letih spravljajo na svetlo, posebno na Moravskem, prav zanimivi ostanki iz diluvijalne dobe, ali tudi razkopavanje gradišč na Češkem daje prav lepe rezultate. Čudimo se, ko vidimo, da razni predmeti prihajajo iz dvanajstih muzejev izven Prage. To priča o veliki kulturnosti češkega naroda, ker se toliko manjših mest zanima za starino, ali priznati se mora, da se tudi zbirke preveč raztresajo. Tako se objasnjuje nekoliko, zakaj je n. pr. moskovski antropolog Anučin bil iznenadjen od siromaštva praškega češkega muzeja na polju prazgodovine.

V srednji vek in v prva stoletja novega veka nas najbolj prestavlja grad Kokořín. Tu se vidijo dobro posnete razvaline pravega grada iz okolice Melnika. Postaviti ga je dal klub čeških turistov. Črez stara vrata se pride na velik dvor, na katerem stoji dobro znani husitski voz. Na pravi strani imamo vojaški oddelek, ki je večinoma posvečen proslavljanju Jana Žižke in Prokopa Velikega. Vidimo tudi husitske vojake, njih orožja, iz husitskih bojev znana mesta in gradove, natančne načrte vojniških pohodov Žižke in Prokopa. Na starše čase spominjajo slike; orožja pa je mnogo iz vseh dob, posebno pa iz časov tridesetletne vojske. Nahajamo tudi spomenike iz zgodovine avstrijske armade, v katero pošiljajo Čehi toliko izvrstnih vojakov, žalibog pa premalo častnikov. Po takem je Čehov seveda na višjih mestih še manj; razstava nas spominja samo na podmaršala barona Friedberga, generalmajorja Samca in na nekaj polkovnikov in stotnikov, ki imajo posebne zasluge za češko vojaško literaturo. Nam se zdi, da bi bilo za Čehe in za druge avstrijske Slované mnogo bolje, ako bi tudi v vojski ne prepuščali preveč mest Nemcem, posebno pa ne tak narod, kakor češki, ki pošilja leto za letom toliko svoje inteligencije na vse strani sveta, kjer se še prej odtujiujejo, nego bi se v armadi. Naravne moči, telesne in duševne sposobnosti bi nazadnje tudi tukaj premagale vse težave in ovire, da Slovan ne bo samo dober sluga, ampak tudi izvrsten gospod.

Sicer nam pa ne manjka krasnih primerov v visokih poveljnikih, katere je Avstriji dajala Vojaška granica.

Črez podvižen most stopimo še na levo stran tega grada Kokořna, kjer vidimo gladomornico, natezalnico, na kateri razpenjajo človeka, in druga grozna mučila. Veliko delo je imela biti diorama, ki je predstavljala pobitje Saksoncev pod Hrubo Skalo po — kraljedvorskem rokopisu. Čehe je mikal uspeh diorame na lvovski razstavi, kjer se je videla zmaga Kościuszkova pri Raclavicah. Kaj podobnega bi se v češki zgodovini dalo vzeti le iz husitskih vojsk, ali proti temu so govorili višji oziri; kaka podoba iz narodovega življenja (Moravan Úprka je n. pr. hotel naslikati romarsko pot na Velehrad) pa ni našla milosti. Po takem so odborniki in umetniki segli po megleni dobi v osvetljavi falsifikata iz 19. stoletja in seveda stvarili tudi nekaj prav meglenega.

Celo češko zgodovino pa nam je predstavljal paviljon kraljevskega glavnega mesta Prage, v katerem so se nahajali važnejši predmeti mestnega muzeja. Tu smo videli zbirke pravečnih izkopin iz sistematično preiskane okolice praške in raznovrstne Pražanom potrebne izdelke od najstarih dob, posebno od praških mojstrov. Med predmeti, ki so pričali o blesku praškega življenja, zanimala nas posebno »primatorski voz« iz 18. stoletja, po katerem je človek lahko mislil, da je praški župan bil velik gospod. Nekdanji cehi so nam zapustili svoje škrinje, znake in rede. Bogata je bila zbirka praških cerkvenih predmetov, tudi tiskopisov in listin, ki so se največ tikale Husa. Neprijetne občutke vzbujala so pa razna orodja za mučenje in morjenje hudodelnikov; natančne slike so nam še posebej objasnjevale, kako je treba mučiti in moriti. Le semtertje se je komu vsilil smeh, ko je zagledal še iz 18. stoletja železen nagobnik, s katerim so se klepetulje stavile pred sramotni steber. Mnogo krivice se je tudi njim godilo kakor čarovnicam, in kako nečloveški so bili naši predniki še pred nedavnim časom!

Praga ima slavno zgodovino in jo tudi lepo hrani na svojih stavbah in v muzejih. Na razstavi smo videli poglede na praška mesta od 15. stoletja do leta 1850., vse za češko zgodovino osodepolne dogodke pa naslikane, narisane in opisane večinoma od sovrstnikov. Tako ste n. pr. lahko študirali belogorsko bitko in vse njene nesrečne posledice po takratnih proizvodih. Avtografi in podobe imenitnih oseb, spomeniki, pečati, listine i. t. d. so nam še posebej pripovedovale, da v Pragi in okolici korakate povsod po zgodovinskih tleh. Seveda se vam je tudi v spomin klicalo, da so bili vsi Habsburžani do cesarja Ferdinanda (l. 1836.) v Pragi

kronani kot češki kralji. Sočasne podobe in popisi so vam predstavljali vse koronacije. Nebo, ki se je rabilo pri kronanju cesarja in kralja Leopolda II. l. 1791., je vam še posebno pričalo o blesku te pomenljive ceremonije, po kakršni hrepeni zopet ves češki narod.

Največje veselje in opravičen ponos je lahko pri vseh Čehih in njih prijateljih vzbujal šolski paviljon, posvečen ljudskemu in meščanskemu šolstvu. Ko vstopite, zagledate modelovani spomenik Komenskega, njega poprsje, medaljone, slike, rokopise, spise, bogato literaturo o njem na vseh jezikih, mapo njegovih potovanj in mapo mest, v katerih so se izdajali njegovi spisi. Vse to vas spominja, da je Morava pred tremi stoletji dala vsemu svetu največjega novodobnega pedagoga. Ko se potem natančno poučujete o napredku češkega šolstva zadnjih let, izveste skoro povsod, da je vse, kar imamo danes dobrega v šolah, že Komenský učil in predlagal. Žalibog se mora priznati, da je vsled nesrečnih verskih bojov njegovo delovanje pripadalo večinoma tujim krajem, ter da so se njegovi vzvišeni nazori tudi na tujem najprej in največ razširili. Tudi v naši dobi časti prej pozabljenega »učitelja narodov« mnogo tujcev, posebno Nemcev; ti izdajajo in objasnjujejo njegova dela. Vendar danes Čehi ne zaostajajo za drugimi narodi, kar dokazuje l. 1888/90. ustanovljeni muzej Komenskega, ki že danes šteje črez 560 predmetov in bo v kratkem nova zanimivost zlate Prage. Poleg Komenskega ima pa še češki narod mnogo drugih slavnih učiteljev od konca 14. stoletja do naših dni, katerih spomin nam vzbuja »Paedagogický Slavín«. Vse, kar koli se je v njih važnejšega našlo, je tu zbrano ter vam objasnjuje, da je današnji neizmerno visoki stan češkega šolstva delo stoletij. Tudi ti spomeniki in mnogi drugi razstavni predmeti tega oddelka ostanejo zbrani, ker češko učiteljstvo je že sklenilo, naj se osnuje pedagoški muzej v Pragi.

Seveda se nam tudi tukaj predstavlja zgodovinski razvitek. Tu imate mapo čeških šol v dobi pohusitski, dokler jih ni dobilo vseučilišče v svojo upravo, mapo čeških šol iz l. 1791. in l. 1849., mapo šolstva v olomuški in brnski škofiji l. 1860., mapo sedanjih ljudskih šol na Moravskem, Sleškem in Slovaškem ter razvoj meščanskih šol in njih stan na Češkem in Moravskem l. 1894. Tudi okraji in mesta imajo staro zgodovino svojega šolstva. Tako vidimo n. pr. pregled razvitka šole v Sedlčanih od l. 1591. do l. 1894., šola v Dačicah razstavlja statistični pregled od l. 1562. do l. 1893.; ves kutnohorski okraj pa nam predstavlja pregled ljudskih, meščanskih in srednjih šol celo od 14. stoletja do

l. 1894. Statistika šol plzenjskega okrožja pa je predstavljena od l. 1674. do l. 1892. Sploh se z razvitkom obiskovanja in razredov svojih šol ponaša mnogo okrajev in mest od preteklega stoletja počenši. Pri učnih načrtih, učilih, kaznovanih sredstvih, šolskih stavbah in pri položaju učiteljev sega se daleč nazaj, posebno pa se dela vedno razloček med staro in novo šolo. Tu je napredek res velikanski. Pogledjte n. pr. podobe, fotografije in modele starih in starih šol ter jih primerjajte velikim in vkusno zidanim palačam, kakršne stavijo Praga in okolična mesta, Plzenj, Jaroměř itd. Sicer pa razmerno za njimi ne zaostajajo niti manjša mesta, trgi in vasi, kar vam dokazujejo stotine slik in fotografij. Nekateri okraji kažejo celo vse svoje šole. Ta blesk pa seveda ni samo zunanji, ampak češko šolstvo se lahko meri z najnaprednejšim v Evropi v pedagoškem in zdravstvenem oziru.

Da na Češkem, Moravskem in Sleškem danes ni zdravih otrok, ki bi ne hodili v šolo v določeni dobi, je znano. Z veseljem pa vidimo, da se tudi na Slovaškem uči 84% otrok v šolah. Sploh vam pripovedujejo neštevilne tablice s številkami in razni diagrami marsikaj neizmerno zanimivega. Tako imajo n. pr. Nemci na Češkem (razmerje 2 : 3) vendar več šol nego Čehi, ker čeških je samo 42%, in le število razredov (58%) je večje. To si deloma s tem objasnjujem, da Nemci živijo bolj raztreseni v gorskih krajih; v celem pa to vendar priča, da je v Nemcih šolstvo še bolj razvito. In kak razloček je med Čehi v kraljestvu in drugih deželah! Tudi ne mislim samo na tuji jarem, kateri ovira češko šolstvo na Moravskem in posebno na Sleškem, kjer ni niti jedne češke meščanske šole, ampak primerjajte tudi ta-le važni fakt: na Češkem je čeških jednorazrednic le 18.5%, na Moravskem 41.5%, na Sleškem 56.3%, na Slovaškem pa že 88%! Ni li-to najlepši dokaz, kako koraka novodobna kultura od zahoda na vzhod, ob jednom pa tudi nauk, v čem je iskati rešitve slovanstvu. Zanimivo je tudi število privatnih čeških šol na Češkem in Moravskem: Matica šolska jih vzdržuje 41, to je pa le 30% vseh, druge pa so seveda skoro vse nemške.

Ne morem se spuščati v podrobnejši opis tega oddelka (specijalni katalog o njem šteje 248 strani), hočem torej omeniti le važnejše reči. Tu ste videli najbolj, kako je češko učiteljstvo delovalo za razstavo. Nahajali smo že sicer skoro v vseh oddelkih sadove njegove delavnosti, ali najbolj ste si ji morali tukaj čuditi. Odbor za učiteljski oddelek je štel 4 funkcijonarje, jednega kateheta, 40 ravnateljev in učiteljev in 15 učiteljic. Vsak člen tega odbora je imel po-

seben delokrog pri izbiranju in izstavljanju predmetov. Pomagalo je pa vse učiteljstvo iz vseh krajev. Nekatera mesta in okraji so imeli svoje popolne razstave. Za preglednost se je skrbelo, kolikor je le bilo mogoče. Nikjer ni bilo toliko map, diagramov, načrtov, slik, fotografij, modelov in samih predmetov kakor tukaj. Koliko je n. pr. stal samo popis češkega šolskega otroka! Učiteljstvo vseh čeških in moravskih krajev je izmerilo in izvagalo otroke v svojih razredih, podalo poročilo o barvi njih las, o nadarjenosti, nravih, boleznih itd. Dr. Matiegka je vse to gradivo pregledal in rezultate predstavil na 25 diagramih in mapah. Na podlagi podatkov, zbranih na 100.000 otrokih, in po fotografičnih skupinah iz raznih krajev dobi se lahko pravi pojem o češkem otroku. Videli pa ste tudi fotografije otrok v učilnici, delavnici, risovalnici, pri počitku na hodnikih, v telovadnicah, na igrališčih, ležiščih itd. To vam je poleg mnogih drugih predmetov in precejšnje literature pričalo, kako učiteljstvo skrbi tudi za telesni razvoj in za zdravje svojih otrok.

Jako pa se pazi tudi na odgojo otrok zunaj šole. Posebna knjižica o igračah čeških otrok nam jih našteva 800, otročja gledišča z lilikami so neizmerno razširjena, časopisov za mladino je izhajalo l. 1895. na Češkem in Moravskem 11 (med njimi celo »Mali goslar«), na Slovaškem jeden, v Ameriki dva, več »knjižnic« pa podaja bogato literaturo za otroke, ki je samo za zadnjih pet let izložena, da bi ne zajemala preveč prostora. Toži se nam sicer, da je med Čehi še premalo dobredelnih ustanov za otroke, ali vendar imajo posebnega celo za »slaboumne« (idijote) otroke že od l. 1871. Praga ima že tudi svoje društvo za ferijalne kolonije od l. 1882., ki je doslej na kmete poslalo 3.696 ubogih in slabotnih otrok ter za nje izdalo 65.258 gld.

Lep primer dajejo Čehi tudi z otroškimi zabavišči, oskrbovalnicami in »jaslicami« za otroke. Otroška zabavišča in tudi njih ime »materske šole« prihajale so od l. 1832. s Francoskega na Češko, ali Komenský je že pred poltretjim stoletjem napisal »Informatorium školy mateřské.« Danes se odlikuje ž njimi posebno Praga (ima 13 ustanov in 63 pestunjev), kar je zasluga Riegerjeve žene in župnika V. Nyklesa. Vseh je v čeških deželah 160, izmed katerih jih vzdržuje Matica šolska 50.

Iz zbirk, ki predstavljajo pouk v ljudskih in meščanskih šolah, vidi se, da češko učiteljstvo skrbi jako za nazornost v duhu Komenskega ter preganja suhoparno učenost in preveliko teoretiziranje, ki je gotovo jedna iz največjih napak nove šole. Pripoveduje se nam z žalostjo, kako je

bil v stari šoli vsak učitelj dober glasbenik, ali vidimo, da se petje in glasba tudi v novi marljivo gojita. Velika važnost se pripisuje ženskim ročnim delom, uvajajo pa se že tudi ročna dela za dečke. V nordiških (severnih) deželah jako razviti »slöjd«, ki je na Finskem že od l. 1866. šolski predmet, od l. 1882. pa že tudi na Francoskem, uvaja se kot dobrovoljni predmet ob sredah in sobotah popoldne v meščanskih šolah praških, katerim občinski zastop prireja delavnice, plačuje učitelje in preskrbuje potrebni material, t. j. lepila, les in glino. Ta pouk ima namen, da se stvari ravnotežje med duševno in telesno delavnostjo, da se mladina uči razumevati praktično življenje in dobiva veselje do rokodelstva, katero polomikancem večkrat ni po volji. Razen Prage še imata samo dve češki mesti šolske delavnice, nemških mest pa že mnogo. In vendar je tudi na tem polju že Komenský kazal Čehom pot, v novejšem času pa Amerling!

Podobno se je godilo Komenskega idejam tudi v strokovnjaških šolah. Na Francoskem je bil njegov vrstnik Descartes bolj srečen, tako da imajo Francozi že od 17. stoletja imenitno strokovnjaško šolstvo. V Avstriji se je nekoliko posnemalo že za časa Marije Terezije, ali šele dunajska svetovna razstava l. 1873. je prav oči odprla poklicanim krogom ter pokazala, česa nam je treba, kakor Angležem londonska l. 1851. Od tega časa je avstrijsko strokovnjaško šolstvo jako napredovalo in postalo celo vzorno. Za Nemci so si seveda največ obrtnih šol, nižjih ali tako zvanih mojsterskih in višjih industrijalnih priborili Čehi ter imajo poleg teh tudi umetelno-industrijalno šolo; ali vendar je tudi na Češkem takih šol s češkim učnim jezikom le 30%. Čehi pa ne pričakujejo vsega od države, ampak tudi dežela, mesta, trgovinske zbornice in okraji se trudijo, da povzdignejo svoj obrtniški stan. Najbolj opazujemo njih požrtvovalnost pri nadaljevalnih šolah, katerih je bilo l. 1881. 29 s 70 razredi, l. 1894 pa že 178 s 650 razredi; število dijakov je v isti dobi na Češkem naraslo od 4500 na 23.000, stroški od 20.000 na 320.000 gld. To so bili zanimivi diagrami, ki so vam predstavljali naraščanje in kazali, kaki obrtni učenci jih obiskujejo ob nedeljah in večerih. Kako daleč sega v nekaterih krajih požrtvovalnost, vidi se iz tega, da stroški na učenca znašajo 4 do 30 gld. na leto. Strokovnjaški časopisi so izloženi za mehanike, kleparje, mizarje, črevljarje, krojače itd. Čehi že danes tudi trgovine ne prepuščajo Nemcem. Začetki so bili prav težki, in češka trgovinska akademija v Pragi je imela prav slaba leta, da se je bilo bati že za njen obstanek. Danes se izvrstno razvija, ima sestro v Chrudimi in

dobi jo skoro v Taboru; razen tega pa imajo Plzenj, Mělník in Prostějov (Prossnitz) na Moravskem trgovinske šole, in več privatnih je tudi v Pragi. Tudi pri trgovinskih učencih se skrbi za nadaljevalni pouk. Takih šol je na Češkem 25, na Moravskem 1; vse imajo črez 1000 dijakov, iz katerih stane jeden 5·37 gld. (v Pragi) do 42·10 gld. na leto za 6 do 8 ur na teden.

Tudi za dekleta se odpirajo po čeških mestih nadaljevalne in strokovnjaške šole, v katerih se nadaljuje teoretični pouk, še bolj pa skrbi za praktični. Tu storé mnogo mesta in privatna društva. Tako ima Praga poleg višje dekliške šole (od l. 1863.) že od l. 1871. ustav »društva za ženski prislužek«, ki šteje šole za trgovino, slikarstvo, ročna dela, literaturo, za modistinje, cvetličarice, za klavir in jezike. L. 1893. do 1894. je bilo v 34 razredih in 7 oddelkih 627 učenk. Tudi v Brnu vzdržuje žensko društvo »Vesna« dekliško šolo, ki stane na leto 19.500 gld. In še drugih pet moravskih mest ima nadaljevalne dekliške šole, Kroměříž pa gospodinjsko in Přerov risarsko šolo.

Predstavlja se nam impozantno tudi češko učiteljestvo. Na diagramih vidimo, kako so rastli njega dohodki od l. 1875. Po novem šolskem zakonu so se učiteljske plače regulirale l. 1870., 1875., 1890., 1892. (za Prago in predmestja) in 1894. Za primerjanje naj navedem samo sedanje številke o plačah na ljudskih šolah. Učitelji in učiteljice dobivajo 500, 550, 600, 700, 800 gld., podučitelji 400, 450, 500, 550 gld. plače; petletne doklade so za učitelje 50, 100, 100, 100, 50, 50 gld., za podučitelje vedno 50; funkcijske doklade na jednorazrednicah 80, na dvorazrednicah 100, na trirazrednicah 125, na štirirazrednicah 150, na šolah s petimi ali še več razredi 200 gld., na združenih meščanskih in ljudskih šolah 250 do 300 gld. Stanarina učiteljev in vodij znaša 100, 150, 200, 300 gld.; pokojnina vseh oseb po 10 letih od skušnje sposobnosti 34% in za vsako sledeče leto 2·2% več do 40. leta.

Češko učiteljestvo neizmerno pridno obiskuje gospodarske in industrijalne kurze, da se dalje izobražuje. Posebno je treba omeniti kurze za ročna dela iz lesa na državni in industrijalni šoli v Pragi l. 1889. in na obrtni v Kladnu l. 1893 ter kurze za otročje igre, katere je priredilo »Društvo za pospeševanje iger češke mladine« l. 1893. v Pragi. Organizacija češkega učiteljstva je danes ta-le: L. 1880. ustanovljeno osrednje učiteljsko društvo na Češkem šteje 113 društev, moravsko 46 in v najnovejšem času sleško 4. Mnogo učiteljskih društev je slavilo že svojo petindvajsetletnico. Šolsko razstavo je priredilo učiteljestvo že večkrat od l. 1867., največjo v Karlinu l. 1886. Razen mnogih pokrajinskih shodov

prirejajo se tudi shodi vsega češkega učiteljstva; lani je bilo zbranih v Pragi pri taki priliki čez 1500 učiteljev.

Velikanski napredek se nam predstavlja v pedagoški literaturi. Do l. 1870. bili so samo trije češki spisi, danes pa je samo na razstavi izloženih čez 100 del iz zgodovine vzgojiteljstva, iz didaktike, metodike in pedagogike. Navadno so to popolnoma znanstvena dela, spisana od filozofski izobraženih mož. Nahaja se med njimi tudi pedagoška enciklopedija (slovník). Danes skrbi šest pedagoških knjižnic za izdajanje stalne duševne hrane za učitelje. Izmed množice učiteljskih in odgojiteljskih listov naj samo omenim, da imajo svoje liste celo kateheti in učiteljice. »Časopis učitelek« še lahko služi za primer, kako obširna so nekatera učiteljska glasila, kajti ta časopis ima te-le priloge: *Materinsko šolo*, *Šola ženskih ročnih del*, *Razgledé po človekoljubstvu*.

Sokolstvo ima danes jako važno mesto v organizaciji češkega naroda in je postalo vzor Slovencem in Hrvatom, v novejši dobi še tudi Bolgarom na jugu, na severu pa Poljakom in od predlanskega tudi Rusinom. Zanimal nas je torej posebno sokolski paviljon. Predstavljal je zajedno vzorno sokolsko telovadnico, ali bolje povedano, sokolski dom. Prednji del ima jedno nadstropje in služi administrativnim namenom, drugi pa predstavlja telovadnico, 15 m dolgo, 10 m široko in na najvišjih točkah 9 m visoko. Videli smo tu vse, česar je Sokolom treba, v najlepših proizvodih. Čuditi smo se morali posebno dovršenim in vkusnim orodjem, ki se seveda le doma izdelujejo, in bogati telovadniški literaturi za Sokole in šolske otroke obeh spolov. Časopis »Sokol« ima 2500 naročnikov; razen tega pa spadajo tudi sem »Vojenské listy« in »Borec«, v Ameriki pa izhajata »Sokol americký« (od l. 1879.) in »Besídka sokolská«. Mape, diagrami, tablice, spisi, slike, fotografije, zastave, medalje in razni drugi spomeniki pa so nam pričali o razvitku češkega sokolstva. Njega začetek se išče že v burnem letu 1848., in dva Sokola (v Zbraslavi in Sobotki) hranita zastave takratne narodne garde. Vendar prava telovadna društva sta gotovo stvarila l. 1862., ko se je narod češki lahko zopet svobodneje gibal, Fügner in dr. Tyrš (umrl l. 1884. kot vseučilišni profesor estetike) po vzoru nemških društev, katera je osnoval L. Jahn že v dobi vojsk proti Napoleonu. Seveda sta jim dodala tudi nekaj svojega, posebno srečno pa sta izbrala ime v prav narodnem slovanskem duhu. Jedrnato geslo: »Tužme se« (krepimo se) izražalo je namen: povzdiguje telesne in npravne moči češkega naroda! »Zdrava duša v zdravem telesu« je star pregovor, ali k temu še je bilo treba učiti

mlade in stare ljudi redkih slovanskih lastnosti: pravega ponosa, ljubezni do svobode, ki zna svoje meje, reda in poslušnosti, ne hlapčevske, ampak moške, ki združuje v bratski jedinosti može vseh stanov in vseh strank v korist domovine in naroda. V prvem desetletju so Sokoli s svojimi izleti probujali češki narod in ga učili, naj veruje v svoje moči. Po velikem neuspehu češke politike l. 1871. in po gospodarskem polomu l. 1873. je padlo tudi sokolstvo in nekako životarilo, dokler mu Tyrš na skupnem izletu l. 1882. ni vtilil novega duha. V tej poslednji dobi se je potrojilo število društev, organizacija sokolska pa je dosegla najvišjo stopnjo. Že l. 1884. so se društva večjih pokrajin združila v župe sokolske in prirejala župne izlete, l. 1889. pa je bila zasnovana zaveza vseh sokolskih društev na Češkem: »Česká obec sokolská«, ki je štela v razstavnem letu 14 žup, 240 društev, 25.000 členov, izmed katerih jih je telovadilo 7200. L. 1892. je bila osnovana »Moravsko-Slezská obec sokolská«, ki šteje 5 žup, 75 društev, 6000 členov, med njimi telovadcev 2000. L. 1893. so dunajska sokolska društva osnovala dolnje-avstrijsko župo, ki šteje 5 društev, 800 členov, 400 telovadcev. Več sokolskih društev ima ženske oddelke. Sokolska društva pa imajo Čehi tudi v Parizu, Berlinu, Draždanah, Hamburgu, Saksonski Kamenici, Lipskem in Mnihovu (350 členov, 250 telovadcev). V ameriških Zjedinjenih državah ima sokolstvo svojo »Národní jednotu sokolskou« (od l. 1878.), ki šteje 55 društev, 4600 členov. Imetek vseh sokolskih društev znaša 802.000 gld., zakladi za stavbe telovadnic 401.000 gld.

To so torej celi polki čeških junakov, ki imajo posebno važnost v mešanih in nemških krajih, kjer hranijo raztrošene Čehe pred nemško povodnijo. Vsako leto se rodi pol sto novih sokolskih društev, ali tudi njih notranja vrednost se povišuje. Sedaj so sokolska društva v dobi organizacije in kritike. Gleda se, da se izjednačijo različnosti v pravilih, opraviilih, poveljih, pozdravih in v obleki, pri kateri so se odpravili vsi nepotrebni trakovi in cunje. Poudarja se, da sokolstvu škodujejo več ko sovražniki, katerih ni malo, mlačni udje in pa taki, katere mika samo pisana obleka. Nekdanjo zunanjo navdušenost nadomeščuje mogočen praktičen duh, ki pa vidi jasno svoj ideal. Češko sokolstvo je prepričano in javno uči, da imajo le npravstveno močni narodi bodočnost pred seboj. Najmanjšemu narodu ni treba zaveznikov, ko je sam sebe našel: kdor pozna svojo moč, je sam sebi najboljši zaveznik.

Prijatelj seveda tudi češki Sokoli. Znani so danes Francozom in tudi Švicarjem, Belgijcem in Švedom.

Posebno ljubezen pa kažejo češki Sokoli svojim mlajšim sinovom med bratskimi narodi na jugu in severu. Žalibog še jih je malo. Z bridkimi občutki čita človek v kronološki zgodovini (glej »Průvodce sokolským pavilonem«) tako-le poročilo:

»L. 1870. je bilo osnovano 20 društev, med njimi dve peški in jezdni društvi v Mirohošti na Volinji na Ruskem. Dne 13. maja je bil tam posvečen sokolski prapor od metropolita kijevskega v Ostrogu. Od teh društev je ostal danes samo zanimiv spomin, niti omenjeni prapor ni več ohranjen . . . »— K žalostnim primerom slovanskih blodenj spada tudi zgodovina češke kolonizacije na Ruskem. Kake nade so se stavile v njo in kako bi se bilo lahko marsikaj izvršilo! Vendar vsa ruska navdušenost in celo pravoslavni blagoslov ni nič pomagal češkim Sokolom: morali so izginiti, kajti na Ruskem še ni časa za taka društva in ni prostora za ljudi, v katerih veje njih duh! Kdaj pride doba, ko se bodo predstavitelji bratskih narodov lahko tudi tamkaj shajali na sokolskih slavnostih?

Neizmerno razvita so pri Čehih tudi ognjegasilska in veteranska društva, ali ravno tukaj ste tudi lahko opazovali, da jih imajo Nemci ne samo razmerno, ampak tudi absolutno še več. Posebno jarko se to vidi na mapi gasilnih društev, kjer je črnih kolesec vse polno, rdečih pa večkrat neizmerno malo. Po raznih poskusih s skupno dvojezično zavezo sta od l. 1891. na Češkem dve samostalni zavezi čeških in nemških društev, ki so bila prej združena v župe. Pred delitvijo l. 1890. je bilo 61 čeških žup s 1176 zbori in 61.631 člani, 1 nemških pa 77 s 1183 zbori in 72.758 člani. L. 1894. je število čeških žup poskočilo na 72, zborov pa na 1556, torej zborov skoraj za 400! Kako tudi Morava napreduje, kažejo te-le številke: l. 1874. je bilo čeških društev 16, l. 1871. 86, l. 1889. 191, koncem aprila 1894 429. Na Sleškem je bilo prvo društvo osnovano šele l. 1879., ali danes jih je že 55. Kakor sokolska društva, so tudi požarne brambe združene v župe, in vse obsegata deželna zaveza na Češkem in pa »Česká ústřední jednota hasičská pro Moravu a Slezsko«. V Pragi je češko osrednje društvo osnovalo l. 1891. ognjegasilski muzej, v katerega so prešli predmeti iz takratne razstave.

K narodni organizaciji se po pravici štejejo tudi društva doslužencev (veteranov), ki so se predstavljala v vojaškem oddelku. Njih narodno važnost najboljše dokazuje to, da so najprej nastala na jezikovni meji, kjer je bilo treba združevati češke vojake, od katerih bi se drugače gotovo marsikdo v nemških društvih izgubil. Seveda to tudi kaže,

odkod se je vzel vzorec. Še l. 1895. je bilo na Češkem le 351. takih čeških društev (imajo 32.000 členov in okoli 400.000 gld. imetka), Nemci pa so jih imeli že l. 1890. 536. Tukaj pušča Morava Češko za seboj, ker je imela že l. 1890. 160 društev proti 131 nemškim, zato pa Sleško takrat ni imelo niti jednega. Obleka ima večinoma vojaški značaj, ali uvaja se vedno bolj narodna in jednotna oblika, kakor pri ognjegasilcih. Razen »Vojenskih listov« imajo ta društva še posebno glasilo »Vysloužilce« in svoj koledar.

V posebnem oddelku za društva razstavilo jih je mnogo svoja poročila, publikacije, diagrame, albume. Čudimo se, kako so se pri Čehih že davno združevali obrtniki in delavci vseh vrst in kako imajo tudi še danes posebna društva poleg svojih zadrug. Posebno zanimiva pa je krščansko-socijalna društvena organizacija, ki je v dveh letih ogromno narastla. Društva katoliških tovarišev so že stara (prvo v Pragi je osnovano že l. 1852.), in katoliški delavci so tudi imeli svoja glasila, vendar velikanski napredek se opazuje od l. 1891. posebno na Moravskem. V Brnu so takrat začele izhajati »Dělnické noviny«, v štirih letih se je ustanovilo 400 društev krščansko-socijalne delavske stranke in rodila sta se še dva časopisa: »Obrana práce« v Brnu in »Žájmý dělnictva« v Mor. Ostravi. Razen tovariških društev pa se snujejo še »Krščansko-katoliška izobraževalna društva« in »Društva katoliških mož in mladeničev«, ki sprejemajo tudi ude, kateri niso obrtniškega stanu. Poleg obrazovanja in podpiranja imajo seveda tudi nalogo, da povzdigujejo verski duh. L. 1894. je bil prvi shod krščansko-socijalne delavske organizacije v Lytomišlu, da se izdela program, l. 1893. pa je bil osnovan politički klub katoliških delavcev na Češkem. Žal, da ni bilo mogoče študirati socijalno-demokratske organizacije. Odbor je hotel razstaviti tudi modele delavskih hiš in stanovanj in imeti sliko delavskega življenja. Vendar socijalni demokratje so hoteli razstavo porabiti tudi nekako kot agitacijsko sredstvo in posebno kričeče predstaviti razloček med dobički tovarnarjev in plačami delavcev itd. Tega pa glavni odbor ni mogel dovoliti. Zanimivost so tudi brošurice »Slova pravdy«, katere širi kraljevograški škof E. Brynnyh na tisoče (cena jim je samo 2 kr.).

Med društvenimi poročili je vzbudilo mojo posebno pozornost »Društvo za predavanja« (Přednáškový spolek) v Pragi. V naprednih deželah se danes povsod čuti potreba predavanj, ki bi ljudstvo, delavce in tudi srednje stanove, ki nimajo časa ali prilike za daljše izobraževanje, poučevala o raznih rečeh, ki so za-nje zanimive in važne. Na Angleškem in v severnih deželah se snujejo zato takozvana »vseučil-

lišča za ljudstvo«. Nekaj podobnega so imeli mladi možje na misli, ki so l. 1890. 91. osnovali praško društvo za predavanje. Kmalu se je pokazalo, kako vpliva živa beseda. Govorniki, v prvi vrsti starši visokošolci, so pohajali z jednim predavanjem razna društva, posebno delavska. Ta zaslužna delavnost je bila ocenjena v glavnem poročilu obrtniških nadzornikov, in l. 1895. sta že dve veliki tovarni (Ringhoferjeva in Česko-moravská strojárna) prosili, naj prireja društvo za njih delavce redna predavanja. Posebno priljubljena so tudi predavanja za dame. Sploh društvo skrbi, da se njegova delavnost razširi na vse stanove in da preide tudi v druga mesta in na kmete.

Čehi na tujem so tudi na razstavi. Vsako leto mnogo izvrstnih omikancev in delavcev zapušča svojo domovino, da si išče kruha po svetu. Veliko se jih po takem izgubi, ali mnogi se spominjajo vendar vedno svoje domovine, in vsaj v prvih pokolenjih ostaja danes mnogo Čehov zvestih svojemu narodu, posebno v okviru našega cesarstva. Najlepši dokaz so dunajski Čehi, katerih se je l. 1880. 35.694 priglasilo k češkemu občevalnemu jeziku, l. 1890. pa že 63.834, (na 1.364.548 prebivavcev). Razmerje se je torej poboljšalo s $3\frac{1}{2}\%$ na $5\frac{1}{4}\%$, pri čemer je pač treba v račun vzeti tudi novi Veliki Dunaj. Seveda je še tudi ta številka morebiti samo tretjina ali še manj pravega češkega prebivavstva, ali vendar je že velika, ako pomislimo, koliko ljudi gre po svetu s trebihom za kruhom brez posebnih idealov, koliko jih je bojazljivih ter noče imeti neprijetnosti, in koliko se jih izgubi zaradi znanih praktik pri ljudskem štetju. Danes prihajajo uradniki in obrtniki vendar z večjo narodnostno zavednostjo na Dunaj in nahajajo zaslombo v društvih; političkih so imeli Čehi l. 1892. dve, nepolitiških 39 (pri tem je všteto tudi slovansko pevsko društvo, ki je danes jedino še faktično vseslovansko), osrednjih dve, gospodarskih 6. Delavci se sicer za narodnost mnogo ne brigajo, ali rešili so že jezikovno vprašanje praktično, kakor bo nazadnje povsod rešeno. Na zborovanjih dunajskih socializtov govori se vselej nemški in češki. Sicer pa so tudi češki socialni demokratje na Dunaju organizovani; »zmerni« imajo 8 zabavnih in bralnih društev, ki vzdržujejo več čitalnic v raznih okrajih in jedno pevsko, nemško-češko društvo; »neodvisni« čisto češki, dve društvi; glasilo prvih so »Dělnické listy«, drugih »Volné listy«. Železniški delavci imajo tudi svoj strokovnjaški list, o drugih strokah pa sprejemajo dotični nemški socialistični listi tudi češke članke.

Da imajo Čehi na Dunaju v X. okraju tudi svojo šolo, katero vzdržuje društvo »Komenský«, je znano. Kako je po-

trebna, vidi se iz tega, da je jednonadstropno, l. 1882./83. zidano šolsko poslopje že l. 1885. moralo biti povišano za dve nadstropji. L. 1894./95. je štela šola 831 otrok, ali vsi, ki so se oglasili, niso mogli biti sprejeti. Otročja zavetišča (oskrbovalnice) nahajajo in snujejo se tudi po drugih okrajih, razen tega pa »šole češkega jezika«, katere obiskujejo ob sredah in sobotah popoldne otroci, ki se sicer uče v nemških šolah. Te šolice imajo prav lepe uspehe in bodočnost povsod, kjer ni mogoče osnovati ljudskih šol.

Razen na Dunaju živijo Čehi po vseh okrajih niževavstrijskih. Pri zadnji štetvi se jih je našlo v deželo pristojnih (einheimisch) 30.000. Ali seveda tudi teh je več, ker dokazuje se nam, da so se okoli Cmunta (Gmünd) pri štetvi popolnoma izgubile tri vasi, v katerih razen učiteljev in Židov nikdo nemški ne zna. Posebno zanimive pa so češke občine ob moravski meji. V prvi vrsti Poštorňa (Unter-Themenau), Chorvatská Nová Ves (Ober-Themenau) in Hlohovec (Bischofswart), ki so si l. 1877. in 1882. pri državnem sodišču priborile na pol češke šole. V novejšem času so se začeli dunajski Čehi za te občine zanimati, tako da so tudi na razstavi prav lepo zastopane. Njih prebivavci so Slovaki, kakor njih sosedje na Moravskem, in se s temi tudi pridružujejo češkemu književnemu jeziku in narodnemu jedinstvu. Še bolj zanimivo pa je to, da so ti Slovaki, ki se češčijo, prvotno bili pravi Hrvati. To je v »Sborníku Čechů dolnorakouských«, katerega je izdal niževavstrijski odbor za narodopisno razstavo, jasno dokazal njega urednik dr. Jos. Karásek, ki je v Hlohovcu našel ljudi, ki še govore hrvaško-čakavsko narečje. To nam tudi objasnjuje, zakaj se na Dunaju krošnjariji in krošnjarice, ki raznašajo posebno sadje in sočivo, zovejo »Kroboten« in »Krobotinnen«, dasi govoré slovaški. Tako se vsaj del hrvaških kolonij, razsejanih ob niževavstrijski meji na Ogrskem, hrani slovanstvu s tem, da jih požira bolj kulturni in mogočni češko-slovaški živelj.

»Zagrančni« Čehi po Evropi kažejo nam tudi svojo organizacijo in imajo že 18 let svoje glasilo »Vlast«, ki izhaja v Berlinu. Čudimo se najprej velikemu številu čeških društev na Nemškem. Na razstavi se nam jih je predstavilo 27; med njih predsedniki in odborniki nahajamo večinoma krojače, črevljarje in druge obrtnike, redko tehnike. Da zahajajo češki obrtniki v bližnja in velika nemška mesta, ni posebno čudo, ali njih društva nahajamo tudi v Mainzu, Mannheimu, v Kölnu in Strassburgu. Proti temu so številke čeških društev v Parizu, Londonu in slovanskih državah malenkostne. Na Balkanu in na Ruskem so Čehi navadno

na boljših službah, ali pa sami izvrstno gospodarijo, ustanavljajo pivovarne in druge zavode, celo v Sibiriji. V Peterburgu je dvorni kapelnik Čeh Illaváč, pri operi sta Napravnik in Kučera. Čehi iz Rusije nam predstavljajo samo poglede na svoje zavode, svoja dela, fotografije itd.; pravih društev nimajo. Iz svojih spominov vem, da se jim v Moskvi niti podporno društvo ni dovolilo, z opazko, saj imajo avstro-ogrsko!

V severno Ameriko začeli so se Čehi seliti že v 17. stoletju, ko jih je v burnih časih na stotisoče zapuščalo domovino, v kateri so bili preganjani zaradi svoje vere. Prvi Čeh je stopil na ameriška tla l. 1633. V 18. stoletju so posebno češki bratje iskali tukaj zavetja, ali njih nasledniki so se že vsi poameričanili, oziroma poangležili. V našem stoletju naseljujejo se Čehi v Ameriki od l. 1840., in sicer najbolj v Novem Yorku in Chicagu. Posebno na zahodu so nastale cele občine in okraji češki. Danes se šteje 350.000 Čehov. Iz teh jih živi v Chicagu kakih 70.000. To mesto se torej smatra nekako za češko stolico, ali tudi Poljaki, katerih je v Ameriki še več (optimisti jih računijo na poldrugi milijon), slavijo Chicago kot svojo stolico. Ostali so pa jako raztreseni po vseh državah. Pogled na mapo, ki predstavlja oddaljenost čeških kolonij med seboj, vam posebno jasno kaže, da med praktičnimi Američani, pri katerih so materialni oziri vsemogočni, Čehom ni lahko ohraniti svoje narodnosti. Vendar kolikor se da, skrbi zato v neverjetni meri razvito društveno življenje. V Ameriki bržkone ni Čeha, ki bi ne bil ud vsaj dveh društev, zabavnih, pevskih, sokolskih, podpornih itd., ki se delijo v »svobodomiselna« in v katoliška. Med seboj se svobodomiselni in katoliški Čehi večkrat strašno koljejo z jeziki, peresi (dnevnikov in drugih listov je več, nego jih je treba) in tudi z dejanji. Ali za razstavo so se zjediniili na skupno delovanje. Razvitek svobodomiselnih društev, ki se v verskem oziru razcepljajo med razne ameriške sekte, predstavlja se nam v »mestni rezidenciji« bogatega ameriškega Čeha, razvitek katoliških društev pa v prvi češki ameriški cerkvi, ki je tudi od zunaj vsemu podobna, samo cerkvi ne. Na vsak način je katoliška organizacija najbolj razvita, jednotna in po mojem mnenju tudi uspešna. Katoliških čeških cerkev je 125, duhovnikov iz Evrope in Amerike 110, šol 47, otrok v njih 9006. Katoliški značaj imajo vsaj večinoma tudi ženska društva.

Nekaj posebnega so med amerišskimi društvi »redci«. V Evropi človek večkrat ne ve, kaj pomenijo danes redi križakov, maltezijscev itd. Ali ti dvakrat demokratični ameriški Čehi si snujejo »rede« na stotine, razstavljajo nam svoje

uniforme in redovne znake, katere si sami navešajo, ker jih jim ne daje noben vladar. Najlepši dokaz, kako so človeške slabosti povsod jednake! Posebno čudni so razni »vitezi« (rytíři) sv. Mihaela, sv. Václava itd. Človek bi pri njih fotografičnih skupinah kar mislil na nebeške trume, ko bi ne imel pred seboj čokatih in debelotrebušnih Čehov. Sicer pa so še Čehi vendar skromni nasproti Poljakom: ti se igrajo v stare poljske vojake iz dob Kosciuskovih in mislijo, da se da Poljska iz Amerike znova ustanoviti. Treba pa je še omeniti, da so tudi slovanski naseljenci te slabosti sprejeli od Američanov, ki se navzlic svojemu demokratizmu posebno zanimajo za take reči, katerih nimajo, n. pr. za plemstvo.

Marsikaj se mi je v ameriški razstavi jako dopadalo. V katalogu se posebno poudarjajo velike težave, s katerimi se ima danes boriti nov naseljenec; med drugim je znanje angleščine neobhodno potrebno, in odkritosrčno se priznava, da je narodnozavednih in delavnih mož povsod le peščica, nekaj stotin na vso Ameriko, zaradi česar se gotovo ne more računati na dolgotrajno čestvo naseljencev. Velikih bogastev si Čehi v Ameriki tudi niso nabrali, večinoma so le srednje premožni, kar bi ob enakem delu in trudu v Evropi tudi postali.

Razen teh oddelkov, ki so bili teoretično združeni v štiri skupine (*A.* občni oddelki, *B.* kmetiško ljudstvo, *C.* pokrajinske in plemenske razstave, *D.* kulturnozgodovinski oddelki), štela je razstava še peto skupino (*E.*) za novodobno industrijo in obrt. Njeni oddelki sicer niso spadali v narodopis niti v širšem pomenu te besede, ali dodali so se iz finančnih ozirov ter se vsaj deloma tako uredili, da se je pokazalo, kako se češki narod udeležuje mogočno razvite industrije na Češkem. Najbolj se je to posrečilo v cukrovarniškem paviljonu, ki nam je pričal, da je cukrovarništvo res precej narodna industrija, ki se je navzlic vsem nezgodam kolikor mogoče ohranila v narodnih rokah, ako so društva na akcije imela zdravo finančno podlago in se držala vedno najvišje stopnje novodobne tehnike. Tu se je videlo, da so Čehi sami na tem polju neizmerno mnogo strojev in popolnjenih pomočkov iznašli, druge pa znali o pravem času prevzeti. Društvo čeških kemikov pa je predstavilo zasluge češkega naroda za napredek na tem polju. Videlo se je tudi, kako so med Čehi posebno razvite industrije, ki so v zvezi z zemljedelstvom. Z veseljem pa človek opazuje, da se tudi steklarstvo, obdelovanje kovin, izdelovanje strojev in tkalska industrija v veliki meri nahajajo v čeških rokah.

IV. Uspeh in nasledki narodopisne razstave.

Narodopisna razstava je štela od 15. maja do 23. oktobra 2.065.285 obiskovavcev, ki so vstopnino plačali, torej v 162 dneh povprečno na dan 12.749. Zaostala je po takem sicer za jubilejno, ki je štela za 156 dni 2.434.887 plačujočih oseb (torej na vsak dan 15.608). Ali pomislimo samo, kako ogromno število je to za 6 milijonov češkega naroda, ker Slovakov tu ne moremo posebno v račun jemati, dasi so bili letos med vsemi Slovani najbolj pridni gostje v Pragi. Ne pozabimo tudi, da je plemstvo ni mnogo obiskovalo, in da je to bila specialna razstava, posvečena bolj idealnim, nego materialnim ciljem. Razstavljavcem ni ponudila mnogo koristi, s početka dolgo ni bila dovršena, in s tem je tudi odbor računil, ker vstopnina na razstavo (40, oziroma 30 kr.) in k raznim zabavam je bila prav po ceni. Večkrat je razstavo motilo tudi slabo vreme.

Kdor Čeha prav pozna, ve tudi, da so jako varčni povsod in vselej. Kaj je torej Pražane vabilo vsak dan tja? Kaj je mikalo v Prago rojake iz čeških dežel in iz vseh koncev sveta? Narodna zavest in narodni ponos nam ne objasnjujeta tako velikega uspeha. Tudi na tej razstavi so se Čehi lahko neizmerno mnogo učili; navduševali so se iz preteklosti in sedanjosti za bodočnost, merili in cenili so svoje moči ter premišljevali, kje in kaj je še treba delati, da si češki narod ohrani svojo individualnost, da postane povsod svoj gospodar in da doseže svoje najvišje namene. Vsa razstava je pričala o veliki jednodušnosti in navdušenosti češkega naroda. Ali ta navdušenost ni ogenj, ki vzplamti iz slame, temveč povsod se je videla neizmerna resnoba, trezna, neumorna in dosledna delavnost, osnovana na temeljitem učenju in znanju.

Razstava pa ni bila le sama po sebi poučna, ampak zvalila je v Prago tudi zastopnike vseh stanov na shode, kjer so imeli svoja posvetovanja. Mlinarji, krojači, črevljarji, natakariji, kovači itd. so se zbirali iz vseh čeških dežel. Učitelj je bilo na njih shodu skoro 2000. Narodopisni shod je proti koncu razstave izrazil utemeljeno željo, naj se ohrani češka vas, kar se bo večinoma tudi zgodilo, in je določil bodoče delovanje narodopisnega društva in muzeja. Upamo, da muzej, ki se tako lepo razvija, ne ostane 10 let v gostih pod tujo streho, ampak, da bo Praga skoro imela tudi primerno poslopje za svoje novo kulturnoznanstveno središče, ki bo vzor vsem Slovanom in tudi drugim narodom. Ne brez prepirov in ovir se je zbral velik narodnogospodarski shod, ki je osnoval narodnogospodarsko društvo, v katerega

odbor so bili voljeni zastopniki vseh stanov in strank od najvišjih aristokratov do socijalnih demokratov. To je zanimiv poskus sodelovanja vseh faktorjev pri razpravljanju perečih socijalnih in gospodarskih vprašanj, kateremu želimo iz vsega srca mnogo uspeha.

Na razstavi se je seveda skrbelo tudi mnogo za primerno duševno zabavo. V koncertni dvorani je igral izvrstni Kovaříčev orkester dela čeških glasbenih mojstrov, iz katerih so seveda največ zajemali tudi orkestri pred razstavno palačo in v raznih gostilnicah. Narodno godbo in plese iz raznih krajev čeških in slovaških pa smo lahko videli v nekaterih hišah češke vasi in po raznih drugih krčmah. V stari Pragi so nam dijaki predstavljali stare študentovske navade; med drugimi so tudi neusmiljeno »brusili« ubogega novince stare »almae matris« praške. Dijaki so tam skrbeli tudi za predstavljenje starih veseloiger, kakor »Mačtičkár« in »Kupová nevěrná žena«, ki so jako zanimale, ali tudi dokazovale, da bi jih današnje občinstvo večkrat na odru nikakor ne maralo. Po moji skušnji je imelo večji uspeh gledišče z lilikami pri otrocih in starih ljudeh, ki so se radi spominjali svoje mladosti in se veselili z otročiči. Sploh sem v ljudopisnih oddelkih opazoval, kako ganjeni so bili stari očetje in matere, ko so med otroškimi igračami in zabavami našli marsikaj, česar danes ni več po mestih, njim pa je bilo v mladosti jedino veselje. Videl sem babico, ki je svojim vnukom s solzami v očeh kazala različne take reči. To nam tudi nekoliko objasnjuje, zakaj se je ves narod češki tudi v svojo narodopisno razstavo tako zaljubil.

Češki narod je zares ljubil delo, za katero se je toliko trudil in žrtvoval. Iz vseh krajev so prihajali vlaki, ki so privažali na tisoče meščanov in kmetov, tako da je na binkošti in na dan sv. Večeslava bilo na razstavi 73.000 obiskovavcev, torej čez 20.000 več nego katerikoli dan na dunajski svetovni razstavi l. 1873. Kako daleč je segala ta ljubezen, naj dokaže samo jeden primer. Na dan sv. Večeslava se je hotelo doseči kolikor mogoče veliko število, celo 100.000. Nadzorniki, sluge, natakariji, kuharice itd. kupili so si ta dan vstopnice, da povišajo slavo razstave. Pražani in okoličani so bili seveda posebno marljivi gostje in hodili so tja tudi v velikih skupinah. Vsa predmestja in nazadnje sama Praga, vsi stanovi, tudi branjevke, so imeli svoj »dan« na razstavi in se v dolgih sprevodih pomikali tja po vsej Pragi. Navadno tudi niso prišli s praznimi rokami, ampak so prinesli s seboj kak dar v narodne namene. Tako je n. pr. praško mesto Kralovské Vinohrady peljalo na slavnostnem vozu milijon vinarjev za Matico šolsko in 200.000 vinarjev za Narodo-

pisni muzej, torej vsega 6000 gld. Priznavati se mora, da se je navzlic izjemnemu stanju takih sprevodov in zabav več dovoljevalo nego l. 1891. Moji rojaki so se pač tudi čudili velikim skupinam šolskih otrok iz vseh krajev, ki so prihajali z učitelji, kateheti in roditelji ter veselo in navdušeno peli narodne pesni, kakor »Kde domov můj«, »Hej Slované« itd.

Posebno slavnostni pa so bili dnevi, ko so prihajale velike skupine iz vseh čeških in slovaških krajev, da predstavljajo v amfiteatru svoje šege in navade. Kar ste videli drugače samo na figurinah in slikah, bilo je takrat živo pred vami. Svatbe iz raznih krajev, praznike po končanju žetve (obžinky) in česanja hmelja (dočesná), trgatev, prejo, pustne in druge navade z njih obredi in pesnimi predstavljali so vam domačini z veselimi in milimi obrazi. Posebno so se odlikovali Moravani, katerih se je o veliki gospojnici pripeljalo 4000 v svojih pisanih in bogatih oblekah, s svojimi vozovi in lepimi konji. Ti so nekaj dni sistematično predstavljali vse navade moravskega ljudstva. Svateb pa Pražani niso videli samo ponarejenih, ampak tudi prave. Dva slovaška para sta se zvezala za večnost na razstavi. Dvakrat se je odtod premikal velik sprevod v evangeliško cerkev v Pragi, kjer sta župan praški in grof Lažanský kot najvišja funkcionarja razstave bila starejšini. Kako bo jeden iz teh mož, ubog kovač in muzikant, pripovedoval do konca svojih dni, da mu tetice niso privoščile njegove ljubljene Evice! Žalosten je odrinil na razstavo, da bi kaj zaslužil s svojimi goslimi. V čičmanski zadrugi pa so še potrebovali jednega dekleta, in tako je za njim prišla tudi ona. Tu sta si toliko zaslužila, da bosta lahko gospodarila in gotovo tudi teticam odpustila njih grehe, ker so jima nehote žalost spremenile v veselje.

Da, izvirna je bila misel narodopisne razstave, in videli ste tam marsikatero nenavadne reči. K tem prištevam tudi igro z živimi šahi. Poskušali so nekaj podobnega že Američani in Angleži, ali Čehi so jih prekosili s številom oseb in glavno mislijo. Na 2300 štirjaških metrov veliki šahovnici je vojeval pri glasovih starih čeških koralov in zato posebno zloženih pohodnic najbolj popularni češki kralj Jurij Poděbradský z ogrskim kraljem Matjažem (Korvinom, l. 1469.). Pešci, jezdec, strelci in težki vozovi so manevrirali v opravi iz druge polovice 15. stoletja. Ubogega Matjaža z malim spremstvom so glavne češke moči odsekale od njegove vojske; mora svoj meč predati Juriju, ali ta mu ga velikodušno vrača. Narod ni tako mrmral kakor takrat, ko je Jurij Poděbradský res daroval svobodo svojemu sovražniku,

ampak po 8000 gledavcev je v amfiteatru vsakokrat navdušeno ploskalo vojskam, ki so se po slavnostni himni vračale ob veseli pohodnici. Največ vojakov je dal praški Sokol, ki je delegiral 256 svojih najbolj vajenih mož in izurjenih jezdecev. Omenjene oprave in druge reči so se prodale v Budimpešto.

Pri drugih Slovanih narodopisna razstava ni imela takega uspeha kakor jubilejna, dasi je baš v narodnostnem oziru bila bolj zanimiva. Vendar se je ljudem bržkone zdela preveč specijalna, in gotovo tudi niso bili o pravem času zadosti o njej poučeni. S posebnim vlakom v največjem številu in z imenitnimi zastopniki iz učenjaškega in političnega sveta so priromali v Prago le Bolgari. To ni čudež, kajti oba naroda imata v svojem značaju marsikaj podobnega, kar drugim Slovanom niti ni simpatično, in tudi zagledelj imajo Bolgari na jugu najlepšo bodočnost. Razmerno pristojno smo še Slovenci tudi takrat pokazali Čehom svoje simpatije. Vendar jaz bi o našem potovanju v Prago tudi danes vse ponovil, kar sem pisal l. 1891. Posebno je treba priporočati več organizacije in zahtevati, naj bo ob takih prilikah več inteligencije zastopane. Prišla je tudi peščica Rusinov, ker ti so med seboj tako razcepljeni, da so še v Prago hoteli romati po strankah, ali na zadnje je samo staroruska zbornala primerno število potnikov.

Ni bilo Hrvatov niti Srbov niti Poljakov, o Rusih pa sploh niti ne govorim. Ako pomislimo, da so Poljaki l. 1891. priredili pet skupnih izletov v Prago — govorilo in pisalo se je takrat o »pragomaniji« — moramo se pač prašati, kaj je ta dva sosednja in najbližja si naroda tako sprlo; kajti le tako se objasnjuje, zakaj Poljaki niso niti enkrat oficijalno prišli v Prago. Omeniti hočem le kratko to kočljivo vprašanje, ker je tudi za nas poučno.

Vsled političnih dogodkov so se v zadnjih letih strune med Čehi in Poljaki v parlamentu jako napele, kar je posebno vplivalo tudi na novinarstvo. Kot dober poznavavec poljskih razmer ne morem jaz Poljakom ničesa drugega očitati kakor to, da v Mladočehih predolgo niso hoteli spoznati izraza narodne volje češke. Od »poljskega kola« v dunajski zbornici torej tudi ni bilo taktno, da je na Lvovsko razstavo l. 1894. povabilo same Staročeh. S tem pa se je na Češkem preveč računilo in preveč se je oziralo tudi na to, kar so tendenciozno pisali dunajski časniki, iz katerih se žalibog tudi Čehi z redkimi izjemami poučujejo o Poljaki. To velja posebno o navadnem občinstvu in celo o jako razumnih ljudeh, kakor sem se sam prepričal. Da so Poljaki avstrijskega finančnega ministra — baš s tem si morajo vsi

Galičani, tudi Rusini, biti najbolj dobri — in ogrske ministre — proti tem so bili sicer jako hladni — dostojno sprejemali, ko so prišli k njim v gosti, razume se vendar samo po sebi. Kaka občna navdušenost pa bi bila zavladovala povsod po potu od Krakova do Lvova, ako bi se Čehi ne bili dali preplašiti od kolere, ki je prišla nekako na pomoč, da se je po imenu prikril pravi vzrok. Na nesrečo je politično razdraženost hitro po odkritju lvovske razstave še povečal jeden izmed urednikov glavnega češkega glasila. Ta je potoval v Lvov s svojimi predvzetimi nazori in pisal o Galiciji tako, da je radikalni »Kurjer Lwowski«, ki ne stoji samo na mladočeskem, ampak na omladinskem stališču, imenoval to »škandal«, drugi listi pa so kar ostrmeli in molčali. Lvovsko razstavo je tudi ves poljski narod smatral za svoje delo, da si je imelo pri njem prvo besedo visoko plemstvo, ki je pa tudi ogromni deficit plačalo iz svojega žepa brez vsakega šuma. Veliko narodno podjetje, ki je bilo tudi zanimivo in poučno, je torej bilo tudi vredno simpatij češkega naroda, in narod je moral obiskati sosednji narod, saj se tudi najbolj konservativni Poljaki l. 1891. niso dali motiti s tem, da so ravnokar na Češkem popolnoma zavladovali za-nje strašni Mladočehi. Kolikokrat se z ozirom na različne slovanske narode med Čehi kakor pri nas ponavlja izrek: »Kaj je vlada? Kaj so vladajoči krogi? Mi mislimo samo na narod!« In baš na to se Čehi nasproti poljski razstavi niso ozirali ter se pregrešili proti — noblesi, ki velja za narode, kakor za posamezne ljudi. Kaj storimo, ako nam kdo ne vrne vizite? In kako kratko je vladal ta razpor! Leto pozneje so se Mladočehi že bližali poljskim — ministrom! Drugače tudi ne more biti, ker v Avstriji danes ni dveh slovanskih narodov, katerih idealne težnje po večji avtonomiji bi si bile tako bliske. To je pač najlepši dokaz, kako nam je treba biti previdnim, posebno, ako nam je res kaj mar za slovansko vzajemnost.

Sicer pa so tudi letos poljski listi in časopisi največ in najlepše pisali o razstavi. Nazadnje je celo glasilo krakovskih velikašev (Czas) prineslo iz peresa jednega izmed svojih najodličnejših stebrov navdušene podlistke o češkem — ljudstvu, ki si svoje gledišče, svoje muzeje in še takšno rastavo, kakršna je bila narodopisna, popolnoma samo stvarja in plačuje. Popolnoma resnična je tudi trditev, da pri Poljaki do sedaj izvršuje to nalogo plemstvo, in ne skriva se obžalovanje, da se je češko plemstvo iznarodilo. Mi pa dostavljamo: Ljudstvu se mora približati oboje! Ni sreča za Poljake, da je plemstvo pri njih vse, za Čeha pa tudi ni, da ga v resnici nimajo. Blagoslovljen bodi čas, ko se bodo češki knezi in grofje morali potegovati za mandate svojega ljudstva!

Neizmerno pa je razstava človeka veselila kot izraz češkoslovaškega bratstva. Vsak človek se je sicer moral čuditi narodnostni celosti vsega slovanskega prebivavstva od Šumave do Tatre. Videl je tudi, kako je češka literatura процветala na Slovaškem, ko so si njeni predstavitelji morali iskati tam zavetja; vendar žalibog se je v našem stoletju ta naravna in kulturnozgodovinska vez na škodo obeh narodov pretrgala. Čehi s Slovaki bili bi najmočnejši narod v naši monarhiji; kje pa bi bili Slovaki, ko bi imeli kulturna sredstva češkega naroda in bi čutili za seboj mogočno zaslombo! Dolgo se je grešilo z obeh strani. Na Dunaju se je še pred 16 leti društvo »Tatran« izselilo iz »Akademičkega spolka«, in slovaški dijaki so proti Riegerjevimi govorom protestovali po nemško-židovskih časnikih. Te žalostne razmere so se danes jako poboljšale. Slovaki vendar vidijo, da so jim Čehi najbližji bratje, njih razumni možje ne sanjajo več o zakarpatski pomoči, ampak začenjajo sami delati po čeških vzorih, pošiljajo svojo mladino na šolanje v Češko, širijo češke knjige, časopise, posebno ilustrovane, in časnike ter sprejemajo od Čehov tudi češko pisane članke. Čehi pa jim ne očitajo več odpadništva, ne rogajo se njih siromaštvu, prepuščajo njim, naj sami odločujejo o svoji usodi, obiskujejo in podpirajo jih pridno. Tudi se ne bi dalo z denarjem, s katerim se pri Slovakihi lahko vse nakupi, bogato slovaško gradivo, ki je bilo na razstavi, tako lepo in popolno zbrati, ako ne bi bilo teh osebnih zvez med mnogimi Čehi in Slovaki. V Prago so prihajali parkrat v večjem številu slovaški narodnjaki, da se okrepčajo na duhu, in ni manjkalo slovaškega ljudstva, ki je tudi predstavljalo svoje navade, petje, godbo in ples. Niti ubogih drotarjev niso Pražani pozabili: za njih darove jih je prišlo 110 na razstavo učit se in veselit. S tem so starši bratje izpolnili ne samo narodno, ampak sploh človeško dolžnost, kakršno omikani krogi s svojimi lahkomišelnimi nazori o socijalnih vprašanjih večkrat zanemarjajo.

Dočim so bili malomarni slovanski narodi, katerih se je tikala razstava, prihajali so pa bolj v Prago njih različni strokovnjaki, posebno slavisti. Izmed ruskih je ministerstvo narodne prosvete jednega odposlalo posebej na razstavo. Obširna poročila in ocene čitali smo v raznih strokovnjaških in drugih časopisih slovanskih. Prepričan sem torej, da bo slavno češko delo koristilo tudi drugim Slovanom, pri katerih homo sadove lanske češke razstave opazovali šele po letih. Vendar se je moglo še več storiti. Kako lahko se je n. pr. dal takrat ob majhni organizaciji prirediti shod slavistov! Že v Kollárjevem »Sborníku« l. 1893. sem na to

opozoril, kako je pevec »Slávy Dcere« in propovednik slovanske vzajemnosti že l. 1837. zahteval shode slovanskih učenjakov po vzoru shodov nemških zdravnikov in naravoslovcev. Mislil sem vedno, da bi za začetek med slovanskimi mesti v Avstriji bila Praga najbolj primerna, narodopisna razstava pa najlepša prilika, posebno l. 1895., v katerem se je praznovala stoletnica Šafaříkova. Češki črevljarji, kovači itd. si vedo bolj pomagati nego njih učenjaki, ki bi morali slovanski svet seznaniti s Čehi, svoje rojake pa s slovanskim svetom. Niti v znanosti že ni več »panslavizma«! Pri vsakem narodu in narodiču se njegovi filologi omejujejo vedno bolj na svoje domače polje. Čehi pa, ki so nam vendar slavistiko stvarili, so še imeli posebno nesrečo, da jim je cela pokolenja pokvaril mož, ki je na svoji stolici sicer duhovito zabavljaj, ali malo učil, vzpodbujal in delal. Tu je primer, kaka nevarnost preti semtertje malim narodom, ako pri njih ni tekmovanja in kritike, ob jednem pa jeden izmed glavnih razlogov, zakaj je Čehom treba drugega vseučilišča. Upajmo, da mlade moči zamujeno skoraj popravijo. Med drugimi deli je tudi Čehom treba novega Šafaříkovega »Slovanskega narodopisa«, v razširjeni in sedanjim razmeram primerni obliki, v katerem bi torej morala biti tudi kulturno-politiška poglavja. Češko novinarstvo se sicer bavi še največ s slovanskim svetom, ali tudi v njegovem slovanstvu je strašno mnogo neznanja ali pa predvzetih misli, še več pa med občinstvom. Puhle slovanske frazeologije imajo tudi drugi slovanski narodi mnogo od Čehov; daj Bog, da bi skoro tudi od njih prišel veter, ki bi jo razpršil. Začetke že imamo, ali pri drugih Slovanih so še premalo znani. V lanskih govorih in napitnicah morala je še vedno alegorična mati Slava delati vse čudeže, kajti drugega jedra je bilo v njih jako malo in le redko.

Kar se tiče tujih narodov, reče se lahko, da je lanska razstava na vsak način napravila velik vtis na Nemce. Dunajski listi so jo sicer precej pritajevali, dasi se je bil led od dunajske glasbeno-gledališke razstave, po kateri je ravnatelj Šubert odprl svet »Prodani nevesti«, precej stajal. Dunajski žurnalisti so bili že pripravljeni sprejeti vabilo razstavnega odbora, naj pridejo v Prago. Ali preprečili so to praški zagrizenci, s katerimi so Dunajčani hoteli biti zajedno češki gostje. Reklame torej razstava pri Nemcih ni imela nikake, ali obiskovali in na tihem hvalili so jo mnogi navzlic samočeškim napisom.

Glavna reč pa so seveda mnenja strokovnjakov. Muzeji in antropologična društva na Dunaju, v Berlinu, v Mnihovu, v Hamburgu itd. so pošiljala svoje zastopnike na razstavo,

ki je niso mogli prehvaliti, dasi so jo semtertje tudi skozi nemške naočnike gledali. Kako resno so jo nekateri študirali, vidi se n. pr. iz tega, da sta zastopnika berlinskega »Völkermuseum« bivala cel teden na razstavi in imela 1000 mark subvencije. Saksonska vlada je poslala tri inženere, ki so študirali češko vas; na letošnji razstavi v Draždanah videlo se je nekaj podobnega, posebno pa se je pazilo na lužiško-srbski oddelek. V raznih listih so bili neizmerno pohvalni podlistki od strokovnjakov, v strokovnjaških pa temeljite, dasi včasih kratke ocene. Jaz omenjam izmed njih samo podlistek dvornega svetnika profesorja Exnerja v »Wiener Zeitung« (1895, št. 241.) Mož je gotovo strokovnjak prve vrste, kar se tiče umetnega obrtništva in prirejanja razstav, katerih vidi vsako leto nekoliko, kot levičarski poslanec pa Cehom gotovo ni naklonjen, vendar pa priznava: »Die Ausstellung hat auf mich einen tiefen Eindruck gemacht.« Po njegovi sodbi so Čehi izkoristili vse dosedanje razstavne skušnje ter jih popolnili in povečali na vse strani. Čudi se mladeniški navdušenosti, svojeobraznosti, kulturnosti, delavnosti in bogastvu češkega naroda, ki si je tako razstavo sam priredil. Človek kar začuden gleda javni ukor plemstvu in tiho grajo vladi v uradnem listu. Jako pametno je Exner tudi rešil vprašnje o narodnosti umetniških obraznih del. Tu se da le po globokih študijah odgovarjati, čegavo je kaj, ali to ni glavna reč, ampak za Čehe je častno, da imajo njih srednji stanovi toliko takih del in da jih znajo ceniti.

Glasoviti učenjak R. Virchow, predsednik berlinskega antropologičnega društva, pa je imel zaradi svoje sodbe o češki razstavi celo neprilike z nemškimi nacijonalc. Seveda se je kot vodja antropologičnih študij na Nemškem moral zanimati tudi za češko podjetje, katero ga je tako navdušilo, da je odbornikom poleg drugih pohval tudi povedal, da hoče pruskemu naučnemu ministru svetovati, naj nekaj jednakega priredi. S tem se je strašno zameril češko-nemškemu tepcem, ki so njega in njegovega zeta, praškega medicinskega profesorja Rabla, kateri mu ni povedal, da je razstava od praških kazinotov preklela, začeli po časnikih napadati ter so celo izmislili laž, da je Virchow Matici šolski daroval dva goldinarja. Glasoviti učenjak je to nazadnje ovrgel v berlinskem »Börsen-Courier«-ju, ali dodal je, da je bil res »begeistert«, in zapisal še sledeče besede: »Ich wünschte wohl, dass viele Deutsche sie gesehen und sie als Vorbild des bei uns zu Leistenden kennen gelernt hätten«. S tem je iz kompetentnih ust izrečena pač največja pohvala, ki se sploh da misliti.

Nepričakovan uspeh je imela razstava pri Madžarih. Ogrska se je pripravljala na svojo tisočletnico, katero je hotela najbolj nagledno proslaviti z veliko razstavo. Madžarski strokovnjaki so se torej jako zanimali za razstave zadnjih let, za praško pa posebno, ker so se češke in ogrske dežele večkrat v zgodovini stikale. Kulturno-zgodovinski oddelki so bili torej za-nje jako zanimivi ter so si pridobili njih veliko pohvalo. Ali še več! Ko so se Madžari prepričali, da praška razstava nima nič iridentističnega in dražljivega, čudili so se tudi marljivosti, ki je zbrala tako popolno gradivo iz vseh slovaških stolic na Ogrskem. V »Pester Lloyd«, ki je razstavo v treh podlistkih (št. 209, 210, 212) prav lepo ocenil, se nekdo ni bal »svetotatstva« ter je organizatorjem ogrske tisočletniške razstave nujno svetoval, naj si slovaški oddelek v Pragi podrobno ogledajo, kajti morebiti bi se dal ogrski razstavi ves organično pridružiti.

Moralni uspeh razstave je bil torej tudi pred drugim svetom velikanski. Resnica nazadnje povsod prodre, in slavo češkega naroda bo širil i nadalje »Narodopisni muzej«, ali bolje rečeno »Ljudopisni muzej«, ker ne bo hotel delati konkurencije češkemu deželnemu in praškemu mestnemu muzeju. Gotovo ga bodo prihajali gledat učenjaki iz vseh strani sveta. Lani še vendar niso došli vsi poklicani krogi, kajti Čehi so dolgo sami sebi premalo zaupali, niso v pravem času, t. j. še po zimi povabili tujih učenih društev in niso priredili nikakih mednarodnih ali pa vsaj slovanskih shodov. Kaj počenjajo vse Madžari, ki stoje po svojih zaslugah za znanost in občečloveško omiko vendar daleč za Čehi!

Razen »Narodopisnega muzeja« in »Narodopisne spoletnosti česko-slovanske«, ki je že začela resno svoje delovanje, ostaneta še po razstavi sokolski in pedagogični muzej, in govorilo se je tudi o muzeju narodne umetnosti. Kolikor mogoče pa bo razstava češkemu narodu ohranjena v velikem in krasnem delu »Narodopisná výstava česko-slovanská v Praze 1895« (Tiskem a nákladem J. Otty v Praze), katero izdajata odbor narodopisne razstave in narodopisno društvo s pomočjo najboljših pisateljev in umetnikov čeških. Na vseh narodopisnih poljih se bo začeta delavnost gotovo nadaljevala, in dobili bomo obširno gradivo, iz katerega se more zares roditi velika in temeljita enciklopedija o češko-slovanskem narodu, ki bi tudi lahko postala vzor za druge slovanske narode, kajti povsod je treba misliti na to, da se ogromno narodopisno gradivo razbere, pretrese in uredi. Ne dvomim, da bodo tudi Čehi sami primerjali svoje bitje drugim slovanskim narodom in sosednjim Nemcem in Madžarom ter skušali dognati, kaj je njihovega izvirnega, kaj je njim

občnega ž njimi in kaj so od njih sprejeli. Gotovo imajo Čehi z Nemci na Češkem marsikaj bolj skupnega nego z drugimi Slovani, ali tudi o teh rečeh se bode strogo znanstveno dalo soditi le takrat, ko bodo tudi češki Nemci, jednako kakor Čehi, zbrali svoje gradivo, kar se že v obilni meri godi. Na vsak način pa ostane prvenstvo velikih zaslug za znanost takrat Čehom.

Narodopisna razstava pa bode tudi dolgo oživiljala narodno umetnost in obrt. Pri raznih razstavnih paviljonih so se arhitekti že letos držali vzorov in motivov starih kmetiških stavb in bodo v bodočnosti gotovo skušali, da jih tudi drugod porabijo. Primer slavnega arhitekta Fr. Schmoranza, od katerega ima dunajski umetelno-obrtni muzej egiptsko sobo, se še dosedaj ni mnogo posnemal, kajti on je že l. 1881. postavil podobno lovsko hišo v Kuněticah. Še bolj pa se bodo narodni vzorci dali rabiti na obrtnih in posebno na ženskih ročnih izdelkih ter lahko preidejo tudi na tovarniške, ako jih bode narodni vkus zahteval. Lepim narodnim nošam bo sicer konec, ali marsikaj, kar na njih občudujemo, živelo bo dalje ne samo na oblačilih, ampak tudi na drugih izdelkih in bo stvarjalo nove oblike v narodnem slogu.

Možje, ki so sprožili misel narodopisne razstave in jo srečno izvršili, so torej lahko zadovoljni s svojim delom, kajti to je preseglo njih pričakovanja, ponosen pa sme biti na-nje ves narod. Po velikanskem uspehu jubilejne razstave in po odkritju češke opere pred svetom je bila narodopisna razstava tretja velika kulturna zmaga češkega naroda v teku štirih let. To ne more ostati brez vpliva na položaj Čehov v državi in pred svetom, ampak ima tudi političen pomen, katerega sta vlada in plemstvo vsled neverjetne kratkovidnosti povečala še s tem, da sta prisilila češki narod, naj pokaže popolnoma sam svojo duševno in gmotno moč. Upajmo, da se skoraj najdejo možje, ki bodo znali to veliko moč češkega ljudstva tudi dobro porabiti na korist češkega naroda in drugih Slovanov.

V. Nauki za Slovence.

Ravnatelj Šubert je sprožil pri sprejemu slovanskih gostov tudi vprašanje, ne bi se li dala prirediti tudi občna slovanska narodopisna razstava v Pragi. Gotovo bi se imela boriti še z večjimi težavami nego češka, posebno ako bi se tam predstavljali vsi slovanski narodi, ali po mnogih letih bi bila vendar mogoča. Strašilo panslavizma gine vedno bolj pred lučjo faktičnih, večkrat jako žalostnih

razmer, in vprašalo bi se morebiti nazadnje samo, bode li mogoče spraviti vse Slovane pod jeden klobuk, navdušiti jih za veliko skupno delo, in bodo li vsi zadosti za-nje pripravljeni. Po mojem mnenju je za sedaj naša glavna naloga, da povsod zbiramo in študiramo, kar imamo za narodopis važnega, tako da bi se iz vsega le najbolj karakteristične stvari izbrale in poslale na slovansko narodopisno razstavo, ki seveda ne bi mogla biti za vsak narod tako obširna in večkrat preobložena, kakor je bila češka. To bi veljalo tudi o jugoslovanski razstavi, o kakršni se misli v Belgradu za l. 1900.

Kaj naj storimo torej mi Slovenci? Skoro na vse, kar se šteje danes k narodopisu, je mislil že naš Stanko Vraz, mislili in delovali so v duhu slovanske romantike skoro vsi naši buditelji. Vendar je pri nas marsikatero delo ostalo le v odlomkih, zbrano gradivo pa bi bilo treba iskati po raznih knjižicah, časopisih in časnikih. Pozneje nego katerikoli slovanski narod prihajamo s popolno zbirko naših narodnih pesmi. Podobno je treba tudi zbrati narodne pripovedke, pravljice in pregovore ali pa vsaj sestaviti njih spisek (nekake regeste), da se ve, kaj se narodnega blaga pri nas nahaja in kje ga je treba iskati. Vsi narodni proizvodi se naj kolikor mogoče ohranijo v dotičnem narečju. Zbirajmo tudi neznane narodne besede in pa take, ki se rabijo v nenavadnih pomenih; sploh pazimo na vse posebnosti v govoru po vseh delih slovenske slovnice. Vprašanje o premikanju jezikovnih mej, tako važno v narodnostnem oziru, spada seveda tudi semkaj.

Pri narodnih vražah in praznih verah je treba zbirati in dodajati, česar ni v Navratilovih zbirkah, ali pa popravljati, kar je tam krivo. Moramo se sploh zanimati za vse narodne šege in navade ter hraniti njih spomin. Kjer še moderna meščanska obleka ni pregnala popolnoma ali vsaj deloma starih noš, treba jih je hraniti v opisih ali v podobah, še bolj pa v pristnih in tipičnih izvodih posameznih delov, cele pa na figurinah. Kako ljudstvo poje, gode, pleše, kako se igra in veseli, kako pa tudi žalosti, s čim se zdravi, vse to naj se opisuje in hrani v spominu, kakor se le da. Naj se posebno iščejo pisane knjižice, ki se še med ljudstvom hranijo, tudi stare listine, oporoke in pisma, seveda tudi stare knjige; naj se pa tudi opazuje, kaj ljudstvo najraje čita iz današnjih tiskanih knjig in časnikov. V tem oziru bila bi neizmerno zanimiva statistika izdaj knjig družbe sv. Mohorja. Treba se je pa tudi ozirati na vse telesne lastnosti (velikost, širokost, teža, oblika glav, barva las in oči itd.) in zanimive tipe. Cele skupine je fotogra-

fovati ter opazovati, kje in kako ljudstvo živi, kaj dela in kako gospodari na svoji ali tuji zemlji. Ne pozabimo seveda tudi na pobožnost in verski značaj našega ljudstva, na njegova romarska pota, cerkvene praznike itd. Ljudstvo si je ohranilo še do danes marsikatero običajno pravo, z novimi zakoni pa seveda tudi postopa prav po svoje. Sploh pa se zanimajmo za vse njegove pravniške in narodno-gospodarske nazore.

Posebno malo se je doslej pri nas pazilo na kmetiške stavbe. Opisujmo, načrtujmo, fotografujmo in slikajmo hiše in druge stavbe po vseh krajih naše domovine in izdelujmo njih modele. Pové pa se naj tudi, kako se stavijo hiše v skupinah, kako po vaseh, kje ljudstvo najraje zida svoje cerkve in kapelice, kje stavi svoje križe in druga znamenja. Opisujmo in hranimo staro posodo, stara orodja in igrače. Posebno pa pazimo, da se ne izgubijo umetelno-obrtni izdelki po hišah in cerkvah, in skrbimo, da lepši in važnejši predmeti pridejo v muzeje. Te dolžnosti naj se posebno zavedajo učitelji naših obrtnih šol.

Kakor se iz vsega vidi, narodopis ne more biti delo posameznikov, naj imajo še toliko časa in znanja. Tu morajo zbirati in pomagati učitelji in duhovniki, dijaki in profesorji, pravniki, arhitekti, umetniki, omikani obrtniki in kmetje. Taka opazovanja priporočam posebno turistom, in slovensko, planinsko društvo naj svoje ude tudi za to odgojuje. Seveda ne svetujem, naj se vse tiska, temveč pripravno gradivo naj hranijo razna društva, v prvi vrsti pa »Matica Slovenska«, ako se s časom ne osnuje posebno društvo za ljudoznanstvo. Od zbiravcev se ne more zahtevati, naj presojajo svoje gradivo, je-li narodno ali ne, in tudi gospodje, ki bodo zbrano gradivo obdelovali, naj se ne spuščajo preveč v taka vprašanja, ako niso strokovnjaki v svojem predmetu in nimajo za primerjanje zadosti pomočkov na razpolaganje. Le na mejah naj se dobro pazi na vse, kar slovenski narod loči od sosedov, in naj se izprašuje, kaj ljudstvo samo smatra za svoje. Iz tega pa še nikakor ne sledi, da je to tudi izvirno narodno. Marsikaj se je pri nas še ohranilo, kar je bilo prej skupno vsem narodom, kakor n. pr. kresi. Nato pa je treba še pomisliti, da so tudi v preteklih stoletjih k nam prihajale tuje misli in tuje reči. Kot dokaz naj služi samo jeden primer. Ni danes v Evropi bolj narodne pijače, kakor je za Ruse čaj, tako da nahajamo samovar že v vsaki kmetiški hiši. Vendar niti ta beseda, ki se zdi tako lepo slovanska, ni ruska; ruskosibirski poslanci, ki so v 17. stoletju bili pri Mongolih, nam pripovedujejo, da se jim je tam predlagalo

»pregrdobno pitje«. Po tem lahko vsakdo sam sodi, koliko časa je še trebalo, da se je čaj razširil med vse ruske sloje po Evropi. Tako tudi majolike gotovo ni naše ljudstvo izmislilo, in morebiti se jih tudi ni mnogo pri nas delalo, ali kako narodna je postala, kako jo slavi narodna pesem! Jednako se je godilo marsikaterim drugim obrtnim in umetnim izdelkom.

Zbirajmo in hranimo torej svoje starine, samobitne in prisvojene, kolikor moremo, ker človeka, ki ni barbar, bo vedno zanimalo, kako so živeli njegovi predniki. Od njih se lahko večkrat tudi marsičesa učimo. Še bolj pa je važno, da pozna sedanje narodno življenje in mišljenje vsakdo, ki prihaja z narodom v dotiko, torej posebno duhovniki, učitelji, sodniki in sploh vsak rodoljub. Ne pretirujmo pa nikakor ljubezni do vsega starega, resnično in navidezno narodnega! Nikomur ne pride na misel, da je treba hraniti narodne vraže in babjo vero, ali takih reči je še mnogo, ki niso v duhu časa ter narodni napredek le ovirajo. Imejmo vedno na misli sedanost in bodočnost narodovo, posebno mi, ki se moramo boriti z visoko-kulturnimi sosedi za svoj obstanek! Poglejmo, kaj so Čehi na Češkem, dasi niso v posebni večini proti Nemcem, kaj pa na Moravskem, kjer jih je več kot tri četrtine vsega prebivavstva, in kaj so šele ogrski Slovaki, med katerimi so žid, graščak in birič vsegamogočni. Meni vsaj je stokrat ljubša vzorna narodna organizacija na Češkem nego vse »slovanstvo« na Moravskem in Slovaškem.

Kaj pa je početi z zbranimi reči? Pri tem prihajajo človeku najprej prav žalostne misli v spomin. Večina Slovencev pač ne ve ničesar o neverjetnem faktu, da se v Ljubljani niti vsaka slovenska knjiga, list in časnik ne hrani. Jednako išče človek v Ljubljani z malimi izjemami zastoj rokopise, pisma in druge spomenike po slovenskih pisateljih, umetnikih in buditeljih. Nikdo ne misli, da bi vsaj take reči bilo treba iskati, v dar jemati, ali pa celo kupovati. Tudi kranjski deželni muzej, katerega imata vendar v rokah narodni deželni odbor in zbor, se nikakor ne upravlja in ne razširja tako, da bi vsaj slovenski narod na Kranjskem primerno predstavljal domačinom in tujcem. Seveda se ob doseданji nemarnosti in dosesdanjih deželnih doneskih za muzej ne da kaj posebnega doseči. Ljubljana pa in cela kranjska dežela morata tudi misliti, da sta središče vsemu slovenskemu narodu, ki bo rad prinašal žrtve, da se tam nekaj stvára, kar bo vsem Slovincem na čast in pouk. Središče pa mora seveda začeti, mora buditi in dajati dober primer. Tu je pač treba odločno na delo klicati, ker je za to že skrajni čas. Jaz samo vprašam: kam in zakaj naj pošljem v Ljubljano

kakega slovanskega učenjaka, ki bi se hotel poučiti o našem narodu, ako tam niti vsake slovenske knjige ne najde? V zadnjem slučaju mu še vsaj lahko svetujem, naj ostane na Dunaju, ker tam skoro vse dobi. Iz česa pa naj navaden slovanski in neslovanski popotnik pozna, da je Ljubljana slovenska stolica?

Težko je staviti iz tujine konkretne predloge, ali vendar hočem podati nekatere misli na preudarek. V prvi vrsti je seveda treba poskušati, da se razširi delokrog in važnost že obstoječih društev, knjižnic in muzejev. Večkrat se je izražalo mnenje, naj nam Matica Slovenska postane naša akademija. Do take nam je še sicer jako daleč, ali na vsak način je že tudi pri nas čas za učeno društvo, ki bi obsegalo vse pokrajine, ako hočemo veljati za narod. Najbolje bi bilo, da Matica Slovenska razdeli svojo znanstveno in poučno-zabavno delavnost. Seveda bi se morali ustanoviti znanstveni odseki, ki bi lahko imeli skupna in strokovnjaška zborovanja ter bi skrbeli, da se pri nas širi tudi stroga znanost v slovenskem jeziku, posebno pa, da znanstveno preiskujemo in opisujemo naše kraje, naše ljudstvo in našo zgodovino. Ti odseki bi pripravljali in ocenjevali Matici znanstveno gradivo, ki bi izhajalo v posebnih knjigah in pa v učeno-kritičnem časopisu, kakršnega nam je pač že treba. Za primer take delavnosti nam lahko služijo — Rusini, katerih »Naukove tovarystvo imeni Ševčenko« v Lvovu je popolnoma na teh načelih osnovano. Nočem zatajiti, da imajo denar in tudi mnogo duševne podpore za to večinoma od Ukrajincev na Ruskem, ki se doma ne morejo svobodno gibati, ker je tiskanje takih maloruskih spisov strogo prepovedano. Ali zakaj bi se tudi pri nas ne našli rodoljubi, ki bi sedaj ali pa vsaj po svoji smrti prepustili Matici potrebno glavnico za izdavanje potrebnih spisov in za podpiranje učenjakov, da lahko potujejo in zbirajo svoje gradivo. Seveda bi morali tudi deželni zbori — treba je za vsa kulturna podjetja trkati povsod, kjer plačujejo Slovenci davke — okrajni zastopi, mesta, denarni zavodi in posamezniki storiti svojo dolžnost. S premišljenim, vztrajnim in sistematičnim delovanjem se da marsikaj doseči, posebno ako se ne cepijo moči, česar vsaj v slovanski znanosti nikakor ni treba.

Jeden iz glavnih razlogov, zakaj predlagam, naj Matica Slovenska razširi svojo delavnost, je ta, da že ima lepo znanstveno slovansko knjižnico. Ta se naj dobro uredi, da postane javna in da bode vsaj nekatere dni odprta. To naj bi bila občeslovenska in naša slovanska knjižnica, katera bi lahko dobila še marsikaj v dar, posebno

pa v zameno. Seveda bi morala po takem stopiti v zvezo še z mnogimi drugimi učenimi društvi in uredništvii znanstvenih časopisov. Tako bi se širila slava našega imena, Ljubljana pa bi zares postala umstveno središče slovensko, v katerem bi se tudi nahajali potrebni pomočki za znanstveno delovanje. Tako si je sestavil lepo knjižnico »Muzej kraljestva češkega« s svojim »Časopisom českého museum«, in Poljaki imajo v Lvovu veličanstven zavod Ossolinskih z veliko knjižnico, z rokopisi, z arhivom in muzejem. Lvovska posebnost je, da zavod Ossolinskih in društvo Ševčenka imata pravico na zalogo poljskih in rusinskih šolskih knjig, kar jima nosi lep denar.

Da nam je treba tudi narodnega muzeja, je pač jasno iz vsega, saj ga imajo celo Slovaki v Turčanskem Sv. Martinu. V marsičem bi se vendar dala razširiti delavnost kranjskega deželnega muzeja na ves slovenski narod, kakor to vidimo pri »Muzeju kraljestva češkega«. Poleg njega pa bi bil jako umesten baš narodopisni slovenski muzej, ki bi predstavljal ves naš narod, kakršen je sedaj, in po mogočnosti tudi, kakršen je bil. Tudi ta bi se vsaj v začetku lahko združil z Matico Slovensko, ker zbirati je treba takoj, da se vsaj reši, kar se še rešiti da. Tukaj si jemljimo posebno Čehe v primer. Pri razstavah, ki se prirejajo v slovenskih krajih, naj bo povsod tudi narodopisni oddelek. Prirejujmo pa tudi samostalne narodopisne razstavnice, ki so lahko po šolah in drugih javnih poslopih, v katerih bo včasih jedna sobica zadostovala. Tam naj strokovnjaki poiščejo, kaj bi naj prišlo v kak muzej ali pa na slovensko narodopisno razstavo, na katero je seveda tudi treba misliti. Ne bo sicer tako lepa niti razmerno tako velika, kakor je bila češka, ali vendar bo lahko dostojna našega naroda. Treba bo sicer mnogo dela in požrtvovalnosti, ali Slovenci smo si že marsikaj stvarili po češkem vzoru na veliko korist in čast sebi in bodočim pokolenjem. Zgodi se tudi to skoro po velikem uspehu češke narodopisne razstave!

